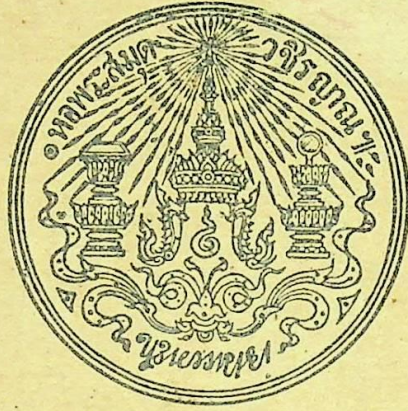

S. Thud...

พระราชหัตถเลขา

ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอกจากจำนวนรวมครั้งที่ ๓ ที่ ๔ แลเพิ่มเติมอีก

สมเด็จพระบรมพระสวสดีวัตน์วิศิษฏ์

ทรงชำระใหม่แล้วโปรดให้พิมพ์แจกในงานเมรุหม่อมเจ้าในกรม

ณวัดราชธานีวัด เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระราชหัตถเลขา

ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลอกจากจำนวนรวมครั้งที่ ๓ ที่ ๔ แลเพิ่มเติมอีก

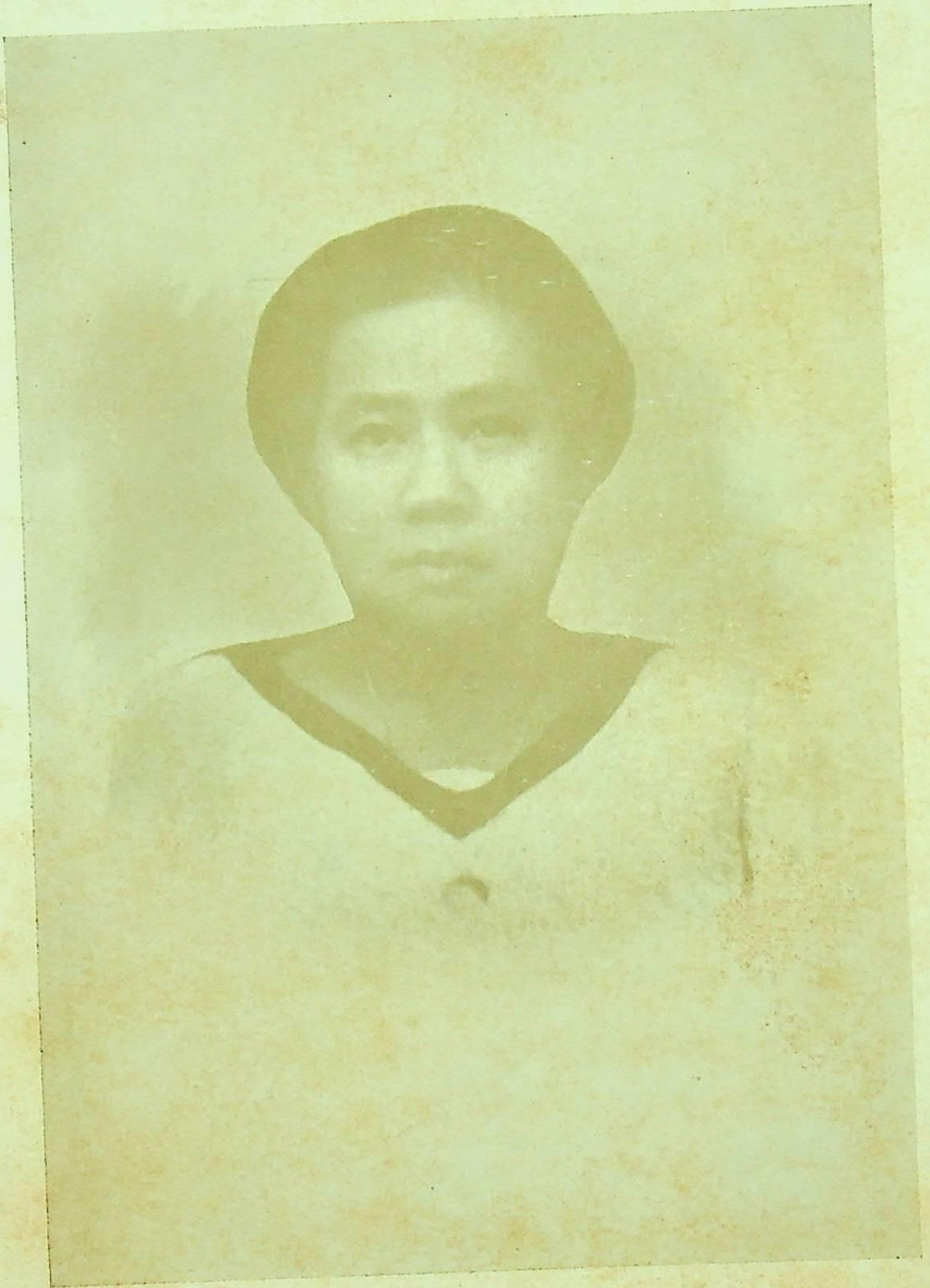
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ทรงชำระใหม่แล้วโปรดให้พิมพ์แจกในงานเมรุหม่อมเจ้าในกรม

ณวัดราชาธิวาส เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หม่อมเจ้าหญิงฉวีวิไลยสวัสดิวัตน์ กำเนิด คัคณางค์ อนุชญา
ประสูติวันที่ ๒๐ มีน ๒๔๒๔ฯ สิ้นชีพวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๓ฯ

คำนำ

พระราชหัตถเลขาของต้นเกล้าฉันทระหม่อม รัชการที่ ๔ ในสมุก
เล่มนม ๔ ฉบับ ข้างต้นพระราชทานไปยังเจ้าจอมมารดาพิง ซึ่งองค์
หญิงอาภาพรอดนี้ได้รับสยมรดกมาเก็บต้นฉบับรักษาไว้ด้วยกัน ใค้คิด
สำเนาเอามาพิมพ์ขึ้น เพราะเหตุว่าเป็นพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์
เฉพาะถึงคุณย่าของหญิงฉวีวิสัย ซึ่งจะปลงศพในเมรุคราววัน ไซ้แต่เท่านี้
ในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔ ตอนปลายยังทรงขยายความเล่าอ้างออก
ชื่อแม่ของข้าพเจ้า แต่เมื่อท่านพระองค์ใหญ่อยู่จนการจะยังไม่ประสูติ ว่า
ได้รับพระราชทานกฐินข้างใน ให้ทอดกฐินแขวงกรุงเก่าเป็นครั้งแรก
ครั้งนี้ ย่อมเป็นข้อขบใจในกฐินที่ข้าพเจ้าได้ฟังอย่างยิ่งอีกประการหนึ่ง แล
พระราชหัตถเลขาซึ่งเอามาพิมพ์ไว้ตอนหลังนี้ พระราชทานไปถึง พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขัติยวงษาแลพระญาติ รวบรวมออกปะประทับ
อยู่ณะเมืองนครศรีธรรมราช แต่มีแม่เอกศกจนถึงขกษेत्रณคณัน
สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ท่านทรงยืนยันว่าได้เคยทรงเห็นเอง
แก่พระเนตร เป็นร่างเดิมในสมุกคือแผ่นที่ห้องอาลัยณ เห็นว่าจะเป็น
กรมพระสมมตอมรพันธ์ ทรงนำมาให้สมเด็จเจ้าฟ้าสมมติวงศวโรทัย
กรมขนครศรีธรรมราชชำระฤทธิ ทรงหัดคัดลอกเขียนขึ้นสมุกกระดาษด้วย
หมึกไว้ จึงได้เป็นคนสำเนาซึ่งท่านนำมาลงพิมพ์เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๖๕
ในคำนำของท่านนั้น ทรงกล่าวสมเสีรคุณความแห่งพระราชหัตถเลขา

เหล่านี้ไว้ว่า มีเรื่องสำคัญที่เป็นประโยชน์ในพงศาวดารแลเรื่องต่าง ๆ
 ที่น่าอ่านน่าฟังเป็นอย่างยิ่ง ทั้งข้อความที่ควรรู้ควรจำเป็นอย่างยิ่งมาก จะหา
 จากที่แห่งอื่นไม่ได้ก็ เหมือนกัน ข้าพเจ้าขอกราบถวายบังคมทูล
 สอกลดข้อมกราบทำนองที่ทรงพระกรุณาฯนี้ทุกประการ แลขยับ
 กว้านั้นอีก ที่เป็นพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ ครั้นเล่าเรื่องใน
 พระญาติวงศ์แลราชประวัติทั้งหลาย ทรงใช้พระโอรสอินทรชิตซึ่ง
 มีไต่ ไต่ไต่ไต่ ย่นนำความโสมนัสขึ้นใจมาแก่ผู้ไต่รับพระราชทาน
 ครอบแก้วที่เจ้านายลูกเธอหลานหลาน ซึ่งสืบพระวงศ์ลงมา จะขึ้นชนชั้นนี้
 เมื่อได้พินิจอ่านเห็นพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ปานนี้ ๑

เมื่อหญิงควีนวิดิมาตายลงโดยพลันทันด่วน ข้าพเจ้าก็คิดช่วย
 อยู่ในภาวะระทมที่ไว้ทุกข์พองามน่างามตาแก่ลูกแก้ว เหมือนหนึ่งว่ามีใคร
 มาเข้าสนกลใจ ให้นึกขึ้นได้ถึงทอสมนสนต์เก่าแลการประวิญญใหญ่ใน
 วิกิสมนราช วาชาธิราช เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระราชศรัทธาปฏิบัติถึงขบวนวิคินัน ได้ทรงใช้สอยให้ข้าพเจ้าช่วยดูแล
 งานฉลองพระเกษพระคุณอยู่พักหนึ่ง เพราะข้าพเจ้าเคยบวชอยู่สำนัก
 คุณเคศกับภิกษุสามเณรและสถานอันชยใหญ่ ๑ ประการหนึ่งวิคินันเป็นที่
 ประทับของสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช สมเด็จพระบรมชนกนาถ เมื่อเสด็จ
 ออกทรงผนวชบำเพ็ญพระเนกขัมมบารมี และเป็ญวิคินันที่ก่อร่างสร้าง
 ถึงวงศธรรมยุติกคิก้า ข้าพเจ้าก็ขุดของข้าพเจ้าก็ได้บวชเรียนศึกษาพระ
 ศาสนพรมหรรษาอยู่สำนักนั้นพร้อมไต่เป็นถึงสี่ชั้นช่วยทุกคน อนึ่งเล่า

รัตนอรายณ์ ได้เคยเป็นที่ฝังศพแลพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดา
 ในรัชการที่ ๔ หลายคน มีเจ้าจอมมารดาแพ ของสมเด็จพระมหา
 สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าจอมมารดาเที่ยง ของเสด็จ
 กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ แต่เจ้าจอมมารดาพึง ของเสด็จกรมหลวง
 พิษิตปรีชา ซึ่งเป็นคุณย่าของภรรยาข้าพเจ้าเป็นต้น แม้แต่เก็บรักเป็น
 วิกฝ่ายวังหน้า เพราะอยู่เหนือน้ำเจ้าพญา สืบมาในรัชการที่ ๔ ก็ได้
 ไปรสถให้ โอนบัญชีมาเป็นวิกวังหลวง พระราชทานนามเปลี่ยนใหม่ว่า
 วิกราชาธิวาส ฯ ครั้นสืบมาในรัชการที่ ๕ ก็ทรงสมมติพระราชทานให้
 เป็นวิกของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เมื่อ
 ทรงปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระมหา
 กรุณาโปรดให้สร้างวิหารหลังน้อยหนึ่ง ย้ายนำสู่ทิศวันออก เรียก
 ชั่วว่า พิหารพระอภัยกา พระราชทานแก่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
 ทรงอนุญาตให้เป็นที่ขึ้นอุบิฮู้อังคารของมารดาข้าพเจ้า แต่เจ้าพี่พระองค์
 ชาย ๆ แลคุณยายคุณตาของข้าพเจ้า แม้เก็บขวนข้าพเจ้ายังไม่ตาย
 ก็มีขุมเผอิฐไว้บนอุบิฮู้อังคารข้าพเจ้า พระราชทานลงน้ำไว้คอกทำอยู่
 สวรรค์เสร็จ พระเกษพระคุณนั้นเป็นสันเกล้าสันกระบือหม่อม ทาที่จะ
 พรรณนามิได้ ครั้นในรัชการที่ ๖ ก็ได้เชิญพระอังกูร สมเด็จพระศรี
 พชรินทรบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง มาประทับฐาน
 ไว้ภายใต้พระสัมพุทธพรรณในพระอุโบสถนี้ เป็นราชบุษยนิยสถานสำคัญ
 ยิ่งขึ้นอีกโดยลำดับ ฯ กวัญเทศ ๕ ประการจึงได้รำพึงมานี้ วิกราชาธิวาส
 จึงเป็นที่อนข้าพเจ้ารักและที่นับถืออย่างสำคัญอันยวดยิ่ง ของวงศ์สกุลสืบ

สาขาลงมาแต่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ผู้เสวยราชสมบัติเป็นที่ ๔ แห่งกรุงศรีรัตนโกสินทร์นั้น ๑
 วิชาชาชีวาศเป็นราชวรวีหਾਰพระอารามหลวงจักเป็นชั้นสูง จึงให้น้ำความ
 ขนกราชบังคมทูลขอพระราชทานบรมราชานุญาต ให้เป็นที่ฝากศพไว้
 แลได้ทำการปลงศพนั้นด้วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
 อนุญาตให้สมประสงค์แล้ว จึงได้ยกทัพศพหญิงฉวีวิดิย์มาตั้งฝากไว้
 ที่ในหอสวภมณต์เก่า ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมปูนแลทาสีให้ คั้นคืบแล้ว มี
 การทำบุญเลี้ยงพระสงฆ์บำเพ็ญกุศลโดยกาลเวลาตามธรรมเนียม และ
 จักซ่อมกะโถแลลานการเปรียญที่ซุกซำรุกให้ คั้นคืบแล้ว ปลุกเมรุผ้าขาว
 ขึ้นที่นำการเปรียญใหญ่ แลให้ขุดศพหญิงทศนีนางลักษณ ลูกชาย
 เสรีสวัสดิ์ ลูกหญิงรอกรมารัตน์ ลูกชายลอลิไชย ซึ่งตายไปก่อน
 แล้วนาน มาสมทบรวมงานศพหญิงฉวีวิดิย์ ยกศพทั้ง ๕ นั้นขึ้นตั้งบน
 การเปรียญใหญ่ ตกแต่งเครื่องสักการไว้พร้อมสรรพแล้ว สดับปกรณ์
 พระอภิธรรม สดับพระธรรมเทศนา สวดศราทศพรตบรขยาย อังควาส
 พระสงฆ์ถวายโภชนาหารแลถวายจตุรพิธวยไทยธรรม บำเพ็ญบุญให้ทาน
 พร้อมกันฉันทวงศาคณาญาติ เป็นอันกิมพลีแก่ศพเสร็จ แล้วยกขึ้นสู่เมรุ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังมีสมเด็จพระบรมราชินี มีใช้แต่พระราชทาน
 เฉพาะผ้าไตรไทยธรรมแลเครื่องอุปการณ์แก่งานปลงศพเท่านั้น ยังทรง
 พระเมตตาออกสำหระเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพให้เป็น
 เกียรติยศแก่ผู้ตายแลผู้ยังทั้งหลาย ซึ่งได้ฟังพระกรณาวารมี พระเดช
 พระคุณเห็นปานนี้ก็บังใจอยู่ มิได้ลืมเลือนจนหาชีวิตไม่ ๑

อนึ่งข้าพเจ้าไม่พอใจในวิधिปลงศพอย่างเจียมเหงา เหาอย่างเขา
 ไม่เข้าเรื่องเขาราว คงป่วยบัญญัติให้ทำกันมากกว่า ๒๐ ปีแล้ว เหตุฉนั้น
 ในงานศพสัปดาห์วันต้นนี้ จะได้มีการมหรศพตามประเพณีปกอกไม้เกดถึงและ
 ไปรยทานตามแบบอย่างธรรมเนียมเก่าของเรว ซึ่งเจ้านายลูกหลานชั้น
 เขาว์ ๆ จะยังไม่เคยรู้เห็นเสียเลย . ๑. ขอท่านทั้งหลายจงช่วยอนุโมทนา
 ในกุศลผลทาน ช่วยงานให้เป็นที่ครกครน เหมือนช่วยข้าพเจ้า
 ฝันเสร์ำขึ้นเทาโคกสงขใจ เพราะได้เห็นความหวังที่ไม่ตรีจิต อันท่าน
 เผื่อแผ่แก่วงศสกุลสวัสดิ์วิทัศน์นี้ด้วยเทอญ ๑

ก.ม. ส. ๑๑๑

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๓

สารบรรพ

พระราชหัตถเลขา ในรัชการที่ ๔

- ฉบับที่ ๑ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิ่ง ในต้นฉบับไม่ปรากฏวันเดือนปี แต่สอบไต่ความว่าทรงเมื่อขบขวคจิตวาสก จุลศักราช ๑๒๓๔ (พ.ศ. ๒๓๘๕) เรื่องอาการประชวรของ พระองค์เจ้าชายทักษิณาวรรชิตยราชกุมาร หน้า ๑
- ฉบับที่ ๒ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิ่ง ลงวันเดือนเดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) เรื่องเสด็จพระราชทานพระกฐินที่กรุงเก่า แลเรื่องเจ้าจอมมารดาน้อย หน้า ๒
- ฉบับที่ ๓ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิ่ง ลงวันเดือนเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) เรื่องต่อกับพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒ หน้า ๖
- ฉบับที่ ๔ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิ่ง ลงวันเดือนเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำปีเถาะศักราช จุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) ความเนื่องกับพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓ ทรงต่อว่าด้วยการรักษาพระบรมราชวงศ์ฝ่ายใน แลมีเรื่องกฐินข้างในของสมเด็จพระบิยามาวาศีศรีพรินทรมาตา ทอดที่กรุงศรีอยุธยาเก่า เป็นครั้งแรก หน้า ๘

พระราชหัตถเลขา ถึง พระองค์เจ้าปัทมราช
 ฅ ขยบท ๕ ถึงพระองค์เจ้าปัทมราช ลงวันจันทร์เดือนเจดแรมค่ำหนึ่ง
 ขวอกโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ (วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๐๓)
 ว่าด้วย—กรุงเทพกษัตรีเมืองที่ใกล้มีความไข้ป่วยใหญ่—ใน
 พระราชวังขวรช่วยทายกันหลายคน — การเมรุพระศพกรม
 สมเด็จพระเคชาภิศร — การศพเจ้าพระยามหาศิริธรรมพระ
 ราชทานเงินแจกแก่ญาติให้ทำบุญ— หน้า ๑๑

ฅ ขยบท ๖ ถึงพระองค์เจ้าปัทมราช ลงวันอาทิตย์เดือนเก้าแรมสามค่ำ
 ขวอกโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ (วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๔๐๓)
 ว่าด้วย—รูปพระนารายณ์และพระพทิสีหิงค์—ให้หลวง
 เทพยเส่นักบิช่างออกไปกคพิมพ์ถ่ายรูปพระพทิสีหิงค์—วัง
 นำเสด็จเมืองนครครั้งนั้นมีการอย่างไรบ้างให้จดหมายถวาย
 หน้า ๒๑

ฅ ขยบท ๗ พระราชหัตถเลขา ถึง พระองค์เจ้าปัทมราช ไม่ลงวันเดือน
 ขี แต่ปรากฏในท้องเรื่องว่าระวางเดือน อ้าย } ขวอก จุล
 ฅ ศักราช ๑๒๒๒ เรื่องเงินด้วยตัวเลข พระราชทานเดื่อผ้า
 แก่กรมการ แลข่าวทางกรุงเทพฯ หน้า ๒๒

ฅ ขยบท ๘ ถึงพระองค์เจ้าปัทมราช ลงวันพุธเดือนเจดแรมสิบสองค่ำ
 ขวอกโทศก จุลศักราช ๑๒๒๓ (วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๐๔)
 ว่าด้วย—ทรงรับของฝากหลายครั้งและฝากถวายสมเด็จพระ

พระเทพศิรินทราวาส พระองค์เจ้าศรีสัทธิดาธิราชไชย กับ พระองค์
 เจ้าอรไทยเทพกัญญา เจ้าจอมมารดาบัว และหุ่นฤาษี—
 เจ้านายในวังนำพระขรรค์เขมรขึ้น ๓ เคยตามเสด็จพระ
 ราชดำเนินไปเพชรบุรี พวกนั้นถึงครั้งวังนำไปเมืองนคร
 ก็ได้รับของฝากมาแจก นำ ๒๗
 ถึงพระองค์เจ้าขัติยวงษา ลงวันพอเดือนสิบสองแรมสามค่ำ
 ประกาศวัดกัลยาณมิตร ๑๒๒๓ (วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๐๔)
 ว่าด้วย — กรมหมื่นวิษณุภาค พระองค์เจ้าคัคคธางค์ยุคล
 (กรมหลวงพิชิตปรีชากร) กับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
 ศรีสุริยวงศ์กลับมาจากสิงคโปร์ ถึงกรุงเทพฯ แล้วกราบ
 ทูลว่าไต่แวะขึ้นไปเมืองนครศรีธรรมราช เยี่ยมเจ้าจอม
 มารดาบุญเจ้าพระยานคร เยี่ยมศพท่านผู้หญิงอื่น พระ
 อากาสร่วมเด็จพระเทพศิรินทราวาสประจวบจรจนสวรรคต — เจ้า
 นายข้าราชการในกรุงแลหัวเมืองบำเพ็ญกุศลในการพระศพ
 นั้น พระองค์เจ้ามณฑลถึงชีพตกษัย, เจ้าฟ้าอิศราพงศ์
 ประชวรสิ้นพระชนม์ พระองค์เจ้านิลวาทสิ้นพระชนม์—
 เจ้าจอมมารดาแดงถึงชลาชีพกรรม, พระอากาสรประจวบของ
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า, กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
 ประชวรพระโรคคล้ายกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช, พระ
 องค์เจ้าดวงจันทร์ประชวรหายแล้ว พระองค์เจ้าคาราทรง

ฉบับที่ ๘

โศกเศร้าถึงเจ้าฟ้าอิศราพงศ์มาก การศพท่านผู้หญิงอื่น
พระราชทานโกศรับเงินและสิ่งเคศ ๗ สำรับ—หน้า ๓๕

ฉบับที่ ๓๐

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก ลงวันศุกร์
เดือนหกขันธ์คำ บจจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๕ (วันที่ ๓
พฤษภาคม ๒๔๐๕) ว่าด้วย—ได้ทรงรับหนังสือบอกพระ
อาการพระองค์เจ้าปทุมราชพระชนม์ ๑๕ ปี ประชวรพระ
โรคลมอัมพาต—คล้ายเจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่อายุ ๔๗ ปี—
คล้ายพระองค์เจ้าสว่างพระชนม์ ๔๖ ปี—คล้ายอาการเจ้า
พระยานคร—กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมหลวงวงศา
ธิราชสนิท ก็ประชวรเหมือนกัน—จะให้ไปรับพระองค์เจ้า
ปทุมราชเสด็จกลับ ก็ทรงพระวิตกด้วยทางไกล ให้
ปลุกยักษันกับเจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ และน้อยเล็ก พระยา
เทพอรชุน พระเสนหามนตรี คืดอ่านคว่าจะควรเชิญ
เสด็จกลับฤาไม่ ได้โปรดให้เรือไปรับไม่ช้ารีบสั่งแล้ว—
หน้า ๔๖

ฉบับที่ ๓๑

ถึงพระองค์เจ้าปทุมราช ลงวัน เดือนแปด บกุนเบญจศก
จุลศักราช ๑๒๒๕ (สิงหาคม ๒๔๐๖) ว่าด้วย—ทรงพระราช
วิตกถึงพระอาการทพระองค์เจ้าปทุมราชประชวร—เจ้าจอม
มารคาน้อยออกไปอยู่นคร ๔๕ ปี อายุ ๘๘ แล้ว—จะเสด็จพระ
ราชดำเนินไปแวะปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช—หน้า ๕๑

ฉบับที่ ๑๒

ถึงพระยาศรีสุนทรโวหาร พระเสนทามนตรี (ไม่ได้ลงวัน แต่
คงอยู่ในระหว่างวันพืชน์เดือนแปดศกตราสาธ แรมหกค่ำ กับ
วันศุกร์เดือนเดียวกัน แรม ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ ๕ กับ ๑๔
สิงหาคม ๒๔๐๖) ว่าด้วยเรือบรมราชวรฤทธิ คือภายหลัง
เปลี่ยนเรียกว่าอรรคราชวรเขต จะเสด็จไปปากน้ำเมือง
นครศรีธรรมราช — แต่จะไม่เสด็จขึ้นเมือง — จะไปรอกให้พระ
เจ้าลูกเธอ ๒ พระองค์กับเจ้าจอมมารดาขึ้นไปเฝ้าพระองค์เจ้า
ขัติยราช — ให้รักษาพระมารีย์สั่ง — และให้คอยประคองประคอง
รับเสด็จพระองค์เจ้าขัติยราชด้วย — หน้า ๕๓

ฉบับที่ ๑๓

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารคน้อยใหญ่ และเจ้า
จอมน้อยเล็ก ลงวันพฤษศยปี เดือนสิบ ขึ้นห้าค่ำ บุก
เขนวจศก จุลศักราช ๑๒๒๕ (วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๐๖)
ว่าด้วย — เสด็จ พระราชดำเนินกลับจากหน้าเมืองนครศรี
ธรรมราช วันอาทิตย์เดือนเก้าแรมแปดค่ำ — ถึงกรุงเทพฯ
วันพฤษศยปีเดือนเก้าแรมสิบสองค่ำ เชิญเสด็จพระองค์
เจ้าขัติยราชขึ้นอยู่ในพระบรมมหาราชวัง -- หน้า ๕๕

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาพืง
ฉบับ ๑ บัชวค จัฑวาสก พ. ศ. ๒๓๘๕

เท่าเอียบ (๑)

อาการลูกของเท่านั้น ข้าได้ไปหาฤาษีอเมริกาเขา จะให้
เขารักษา เขาว่าโรคนี้เกิดมาแต่ลูกนั้นโดยกรรมกา ช้องลมหายใจ
ของเด็กนั้นทั้งทั้งสองข้าง หัวใจจึงชักเลื้อกร้ายให้ปะปนกับกำแลเขียว
ไป รักษายากเขาไม่รักษา ข้าก็เสียดายด้วยเป็นลูกผู้ชาย แล้ว
ส่งสารเท่าหนักหนา กลัวจะเสียใจนัก อย่าเสียใจเลยเป็นกรรมกา
ของเด็กนั่นเอง ลางคนเขาว่ามันสำคัญน้ำคำ เป็นลมอึกมุขี่ เป็นลม
คัก ๆ หนึ่งสี่อังกฤยนำหลังนั้นเขาเขียนบอกมา.

(๑) เจ้าจอมมารดาพืง พระสนมเอกในรัชการที่ ๔ เมื่อยังเยาว์
ชื่อว่าเท่า

(๒) คือพระองค์เจ้าชายทักษิณาวรรต รัชชัตยราชกุมาร เป็นพระ
ราชโอรสองค์แรกที่ประสูติในเศวตฉัตร เป็นพระองค์ใหญ่ของเจ้าจอม
มารดาพืง (สกุลอินทวิมล)

ประสูติวัน ๗ ๖ ค่ำ บัชวค จัฑวาสก พ. ศ. ๒๔๘๕ อยู่ใ้กับเอน ๓
สิ้นพระชนม์ ๗

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาพึ่ง

ฉบับที่ ๒ ขี้เงาะ สัปดาห์ที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๘๘

เขียนที่พลับพลาข้อมเพ็ชร กรุงเทพฯ

วัน ๕ ๕ ๑๒ ค่ำ ๓.ศ.

ถึงเกล้าของข้า ให้รู้ว่า รำถูกถึงจริง ๆ

ข้าออกเรือกระบวนมาจากคำหนักน้ำ วัน ๑๒ ๑๒ ค่ำ จวนรุ่ง เวลา
ที่ ๑๑ กีบ ๖ บาท ขึ้นมาถึงวัดเขมา ตลาดแก้ว เวลาเช้าโมง ๑ กีบ
& บาท มีเรือเก๋งลำหนึ่งพายตามขึ้นมาแข่งเรือที่นั่งของข้าเกินหน้าเรือ
ตำรวจเรือที่นั่งรองทุกลำ แข่งจนเรือเก๋งเคียงเรือที่นั่ง แต่แรกข้าสำคัญ
ว่านางหนู^(๑) ลูกรำเพยจะร้องไห้ มารดาจะให้เอาใส่เรือเก๋งขึ้นมาส่ง
ให้ข้ากระมัง ข้าจึงร้องถามไปว่าเรือใคร เรือนั้นมีม่านบังมิด มีผู้หญิง
นั่งท้ายหลายคน เรือตำรวจตามไปสำคัญว่าเรือข้างในในกระบวน จึง
ไม่มีใครห้ามปล่อยให้พายขึ้น สรรเพชภักดี^(๒) ร้องถามหลายคำ ก็ไม่

(๑) ทรงหมายความว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงจันทร์
มณฑล ในพระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ ทรงพระนามว่า
สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระราชชนนีพันปีหลวงในรัชการที่ ๕

(๒) เจ้าหมื่นสรรเพชภักดี เพิ่ง นะไปเสียน เพ็ญกุล เป็นพระยา
บวรรัตนราชพิลลภ จางวางมหาดเล็กในรัชการที่ ๔ แล้วในรัชการที่ ๕
เป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง.

บอกข้าตามหลายคำอะไร ๆ เรือใคร ก็ไม่บอก บ่าวผู้หญิงข้างท้ายก็
 หิวหรือเขาระก้วยขานเต็มที จนใครในเรือที่นั่งไกลกว่าหัวเราะเขาระ ข้าคิด
 จะให้เอาขืนยิงตามกฎหมาย ก็กลัวจะถูกคนตาย เขาจะฎไปว่าร้าย
 ใจเขาทำคนตายง่าย ๆ พายแข่งไล่เรือที่นั่งอยู่นาน เหน็ดที่แล้วก็
 จึงใคร่องให้ตำรวจไล่จับ ครั้นเรือไปจับจะฉกเรือมาจึงพายหนีห่างออก
 ไป ไล่ไปไกลจึงได้ตัวเรือมา ได้ความว่าเป็นเรือมารคา กรมหมื่น
 มเหศวรศิววิลาส มาทำน้าเป็นเล่นทิวล้อข้าก่อนนำทาร์กำนันนำซึ่งนักหนา
 ข้าสั่งให้พระอินทรเทพจับกุมเรือลงมาส่ง ทวนายมาให้จำไว้บ่าวให้จำไว้
 ข้างน้า ข้าได้เขียนหนังสือมาให้กรมหมื่นมเหศวรทราบแล้ว ได้มีใบ
 สั่งถึงท้าวศรีสัจจา ท้าวโสภานีเวศ ให้เอาตัวจำไว้ให้มันคงกว่าข้าจะ
 กลับลงไป อยากจะใคร่ให้เอาไปตัดหัวเสียตามสกุลพ่อมัน แขน้มัก
 เป็นเช่นนั้นเหมือนคุณล้าลิมารคาของพระองค์เจ้าันคคา ถึงลูกท่านรัก
 ท่านเลี้ยงเป็นหนักหนา มารคาทวนเอาไว้ไม่ได้ เอาไปตัดหัวเสีย
 เป็นอย่างมีมาแล้ว ข้าได้ยินว่าคนพวกเจ้าตลับ เจ้าครอกห่อไปด้วย
 พวกนั้นเป็นพวกไกลเคียงกับยายน้อยข้าของเต่า เต่าอย่าได้ไต่ถาม
 ว่ากล่าวอะไรวันววย น้อยมันจะทำให้ตายเขา มันไม่เจียมตัวว่าชั่ว
 มันยังถือตัวเป็นเมียข้า มันจึงตามมาล้อก่อนนำ เมียใหม่ ๆ สาว ๆ
 เป็นเจ้าเป็นนาย เมื่อจับมันร้องว่าจะไปตามเสด็จกรุงเก่าด้วย

มาครั้นน้าเขยวนักต้องรอทัน มาถึงสามโคกย้ายสามโมง ทอด
 กระดินแล้วเลี้ยงคุณอยู่ทีนั้นสองชั่วโมง ออกเรือไปย้ายห้าโมง ไป

เกือบรุ่งเวลา ๑๐ ทุ่ม ๘ บาทจึงถึง เรือประเทียบมาตั้งต่อสว่างแล้วย่าง
ไต้พักเสียบหลายชั่วโมง บ่ายวานนี้ไปทอดกระถินวัดสุวรรณาภิราม วัด
พนังเชิง ๒ วัดเท่านั้น

วันนี้แพทย์หยาดรารอบเมือง ทอดกระถิน ๔ วัด วัดพุทไธสวรรย์ ๑
วัดกรยักราราม ๑ วัดศาลาปูน ๑ วัดหน้าพระเมรุ ๑ ฟุ้งนี้จะไปวัด
ป่าโมกข์ กระถินมากกวานมาก ทั้งในหลวงแลข้าราชการข้างนำข้างใน
ด้วยกันกว่า ๘๐ อาราม จะต้องชำระอยู่ทอดให้แล้วต่อวันขึ้น ๑๑ ค่ำจึง
จะได้กลับ เค้าางเอาความอันควรกราบเรียนแม่หนุ่มให้ทราบ ให้ท่าน
กราบทูลกรมสมเด็จพระเอกษัตริศ กรมขุนสรวรพศิษฐ์ปรีชา กรมหมื่น
มเหศวรศิววิลาศ กราบเรียนสมเด็จพระคณอย แลเจ้าพระยานิกรบดินทร์
เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ ให้ท่านทราบว่าข้าสิ่งมาถึงท่าน ถวายพระกุศล
แลให้ส่วนบุญท่านทุกองค์ทุกคน เจ้านายในวังเท่าที่ให้ทูลท่านด้วย
ว่าข้าสิ่งมาถวายพระกุศลท่านทุกองค์ จะหาของอะไรฝากก็ไม่ใคร่มี
มากพอแจกทั่วกันเลย ข้าได้สั่งแม่หนุ่มให้ให้รวงผึ้งแก่เท่า ๕ รวง ไป
เรียกเอามากินเดี๋ย ออกไฟใหม่ ๆ ถ้าแสดงก็อย่ากิน ให้แม่ญาติ
กินเสีย ช่วยกันระวังลูกให้ดี ข้าเป็นห่วงนักระวังนักร อย่าให้เป็น
เหตุการณ้เจ็บไข้มากมายไปได้ ข้าได้กำชัยกรมขุนสรวรพศิษฐ์ปรีชา
ไว้ด้วยหนักหนาแล้ว

ขินนำมาทหลังพลับพลาเป็นขึงใหญ่โตกว้างขวาง มีบัวหลวง
บัวสายแลกระเจี๊ยบ คนที่มากด้วยรบแต่จะออกไปพายเรือเล่น แต่ใน

ค่ายก็พายเรือเล่นไต่ทหลังเรือ น การงานทั้งปวงเรียบร้อยอยู่ พระองค์
 ปกติไม่ได้ขึ้นมา ไม่มีใครทำขวาง ๆ รั ๆ มีเหตุแต่พานทองหายใบ
 หนึ่ง เหนจะตกน้ำควยเรือเก่งที่ข่วไปตามเมื่อกระดินวันนี้เรือโขน โคน
 ล่มลง ยังให้คำอยู่ระไกรๆ มิได้ก็มิรู้

อนึ่งข้าก็สั่งให้แม่คุมให้เข้าเฝ้าแก้เต่าควย แต่ให้แย่งหลายแห่ง
 ทั่วกัน นี้แต่ของท่านเต่า

(พระปรมาภิไธยอักษรโรมัน) ศ. พ. ป. ม. มงกุฎ, สยามินทร์

เขียนหนังสือฝากถึงข้าข้าง ข้าล่าฤกษ์ถึงนัก

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาพึ่ง
ณ วันที่ ๓, ปีเถาะ สัปตศก พ.ศ. ๒๓๘๘

เขียนที่พลับพลาชัยอมเพชร กรุงเก่า

วัน ๗ ๑๒ ค่ำ ๓.๕

เท่าของข้า

หนังสือขงสิ่งของที่ฝากมานั้นได้รบแล้ว เข้าวันนี้ก็รู้ว่าลูกกับ
ตัวเจ้า แลลูกอื่นอีก ๘ คน เป็น ๘ ทั้งกรรมเหตุจวรอยู่คืออยู่หมก อีก
สามวันข้าจะกลับลงไป

ลูกเมียแลคนทั้งปวงที่มาด้วยก็สบายอยู่หมกทุกคน ทูลพระองค์
ล่อม^(๑) ให้ทราบด้วยว่า ชายฟ้า หึงฟ้า^(๒) กักรำเพอ ก็สบายก็
แม่พาลูกทั้งเล็กทั้งใหญ่ไปเที่ยวหลายแห่งก็ไม่เจ็บไข้อะไรดอก

ที่ล้างท้าวนางบอกอะไรขึ้นมาแต่อ้างรับสั่งเจ้านาย เคี้ยววันวัง
สิทธิขาดกับเจ้านายฤฯ ถ้าเจ้านายท่านจะรับสั่งให้เจ้าหลานผู้ชาย ฤฯ
ใครเค็รเข้าออก ฤฯอนค่างในวังจะได้ฤฯไม่ ท้าวนางเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่
เป็นเจ้าคุณไปนั่งฟังนอนฟังรับสั่งเจ้านายทำไม ฯ

(๑) สมเด็จพระยาสุทวาริณราชปรายวร ในรัชการที่ ๕

(๒) คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กักรำเพอ
เจ้าฟ้าหึงเงินกรมหลวง กรมหลวงพิศุทธกษัตริย์

เมื่อข้ามาเสียแล้วเจ้านายในวังใครรับหลานเข้ามาหาที่เรือนญาเปล่า
ญาท่านเสด็จลงแพข้างญาเปล่า ซึ่งท่านเด็ก เมื่อรักรักก็มาก้วยข้าหมก
มีแต่เท่าข้าก็ไว้ใจว่าไม่มีชู้แล้ว ข้าเชื่อว่ารักข้าจริง ๆ วิตกนี้ก็อยู่แต่
ที่อยู่กับพระองค์ปู่ ที่อยู่กับพระองค์ทวงเคือน ซึ่งมีเด็กถึงชู้ไป
ก็ไม่เสียตาย ฯ

คุณเข (๑) ท่านก็มาอยู่ที่นี่ เมื่อออกขึ้นขึ้นมาทำไม ท้าวนางไม่
ออกซื้อท่านด้วย ท่านจะโกรธว่าไม่นับถือท่าน ท่านก็เป็นอย่างเช่นเห็น
อยู่ ท่านไม่เหมือนคุณนุ้ม (๒) ท่านผิดคิดว่าคุณนุ้มมากที่เคียวไม่ใช่ญา

ที่ให้หมอกุมารมานอนประจำระวังชายลูกเต่า (๓) นั้นชอยแล้ว ข้า
ฝากกระซิบชดอม ๑ เข้าเฝ้าชดอม ๑ มาให้เต่า ไปเรียกเขาเด็ก
นี้แต่ท่านของเต่า

(พระปรมาภิไธยอักษรโรมัน) ส. พ. ป. ม. มงกุฎ สยามินทร์

(๑) คือเจ้าคุณตำหนักใหม่ อิศาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
ประยูรวงศ์ (ทิส บุนนาค)

(๒) คือเจ้าคุณตำหนักเดิม เป็นอิสศาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
พิไชยญาติ (ทัต บุนนาค)

(๓) คือพระองค์เจ้าศักดิ์นางคยัคค สกลศุภลัทธินถ กกรมหลวง
พิชิตปรีชากร พังประสูติได้ ๑๘ วัน ฯ

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาพึ่ง

ณ วันที่ ๔ มิถุนายน ปีเถาะ สัปตศก พ.ศ. ๒๓๘๗

เขียนที่พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท

ณ กรุงเทพมหานคร

วัน ๒๑๑๒ ค่ำ ฤ.ศ.

เกล้าของข้าเอย

เมื่อวัน ๘ ค่ำข้าเอยเขียนหนังสือตามมาทูลคุณหม่อมราชวงศ์เจ้าชาย ๑
ทูลว่าตามมาว่า ทำไมท้าวนางแลท่านผู้ใหญ่อ้างในท้าวหม่อมวงศ์ให้รักษา
เอาบิสังเจ้านายเป็นหัวหน้า จะบอกชนมากกว่ามีบิสังให้บอกทุกที่ เกี่ยวกับ
วิวิงสีทิวชากแก่เจ้านายๆ เจ้านายมีเจ้าหลานมีขามมีไทย พระกรรม
ท่านไวท่านมักพลิก ๆ แพลง ท่านมักรับเจ้าผู้ชายเข้าวัง ท่านมัก
ฝากตัวผู้มียุเรวนัก ท่านมักเสกจอกออกคำหนักน้ำ ทำต่าง ๆ มา
แต่หลังเท้าไว้ก็ยอมแฉงอยู่ด้วยกัน ตัวข้าก็ไม่อยู่ขึ้นมาอยู่กรุงเก่า
เมื่อยกเอาท่านเป็นเจ้ารวเจ้าวังท่านจะได้ยินคำภาเส่าอะไรผิด ๆ ลงไป
จากนี้ ท่านจะใจเร็วไปคยข้าเจ้าข้านายขุนวายุไป วันนั้นเมื่อเข้าก็ยัง
ไทหนังสือคุณหม่อมราชวงศ์ท้าวนางบอกขึ้นไปอีกว่ามีบิสังพระองค์ผู้ประองค์
ปก (นี้แลเอกที่เคียว) แลพระองค์โยให้บอกชนมาว่าเจ้าชายลูกนาง
เที่ยงแลหญิงชาวเจีย เกี่ยวกับลูกข้าเป็นหลานท่านก็เป็นพระของท่านๆ
ท่านจะไปทำบุญที่ขี้คุ่นแล้ว ข้าไม่ชอบหูชอบใจเลย แต่ตัวข้าอยู่ ๆ

เมื่อท่านไปกับข้า ท่านยังว่าซัดคอต่าง ๆ ข้าสั่งอย่างนี้ท่านว่าเสีย
 อย่าง โฉนให้รุ่นไป ข้าไม่อยู่ท่านมีขึ้นทำกำเป็นเจ้าของไปเสียหมด
 ว่าอะไรลงไปก็ไม่ฟัง ท่านสั่งให้ว่าอย่างไรก็ว่ามา ท่านไม่สั่งก็เป็น
 หอยเป็นไปเสียหมด ไม่บอกให้ขึ้นเลยสักฉบับสักคำ รักษาวังดิ
 จะรอกตาข้างห่างจะรอกตาเลน เอรวิตั้งเจ้านายเป็นประมาณ เจ้านาย
 ท่านจะทำให้รวักไม่มีใครออกมา ใ้ยีนโยบอกฉบับหนึ่งว่าเบ็คประทุ
 ยาทรากระษัตริย์แต่เวลาโมงหนึ่งเข้าจน ๔ โมงเย็น ใครเค็รทางนั้นข้าง
 เบ็คทำไม ใครเล่า ใครข้างลงไปกกระดินวงน่า ใครไปไหนข้างสิไม่
 บอกเล่า ทำไมกับเจ้านายการที่ที่ท่านก็ให้บอก การที่ท่านให้ทำฤ
 ท่านทำเอง ไม่ชอบกล ท่านให้เบ็คก็จะภาณินบ็คเสีย เจ้าก็เป็นเมีย
 ข้าเลี้ยงเป็นแม่ใหญ่คุดายที่เค็วฤ ๆ ใครให้เบ็คประทุยาทรากระษัตริย์
 เบ็คทำไมทุกวัน เหนจะพาอื่เค็ก ๆ ลงแพกกระดินทุกวันแล้วกระมัง ๆ
 ใ้คก็อว่าลงไปแล้วว่าไม่ชอบใจใ้การรวังสิทอิแก่เจ้านาย ก็เหน
 คุณนุ่มีคี่ เจ้าคี่ จะใ้คหนึ่งสือฤไม่ได้ ถ้าใ้คแล้วผ่าฝนไม่ใ้หิวฤ
 จึงเอารวิตั้งเจ้านายออกมาอีก

นางน้อยนั้นใ้จำไว้ใ้มันคง ถึงพระองค์ใ้คท่านสั่งใ้ถอก ใ้
 ปล่อยใ้ลัด ก็อย่าทำตามเลย ข้านี้ก็จะยังไม่ไปตามกำหนด จะเที่ยว
 เล่นอยู่ที่บนแล้วจะคอกลงเรือเรวลงไปกลางคิน ไปแอบจอกอยู่ใ้ไหน ๆ
 เมื่อเวลาเบ็คประทุยาทรากระษัตริย์ ก็พะพายไ้ล่เข้าไปขึ้นแพที่เค็ว
 จะใ้คเห็นใครลงมาเล่นที่นั่นข้างจะสนุกอยู่ ถ้าข้าลงไปถึงตรง ๆ ก็กลัว

นวกหุ พระองค์ปู่ก็จะมาเล่าเรื่องลูกเต้าเจี้ยวใช้ฤๅอะไรอะไรไปคอก
 กระทบงั พระโอรุท่านฟังผาผลลงมาถึงทักไม่ชนะต้องฟังรับสั่งอีก ถ้า
 ท่านอยากได้น้ำก็ให้ท่านออกมาเองตามภาษาของท่าน ท้าวนางท่านสั่ง
 ก็อย่าทำตามจึงจะชอบ ข้าไค้มอบรวังให้ท่านเมื่อไร เมื่อท่านมี
 ธุระก็ให้ท่านออกมาเองจึงจะชอบ ฤๅท่านให้บอกด้วยธุระของท่าน
 ก็เขียนบอกมาฉบับหนึ่งข้างหากจากข้ารวังจึงจะชอบ การรวังนั้น
 ผู้ใหญ่รักษารั้วกับท้าวนาง บอกเองตามบัญญัติจึงควร บัคนท้าวนาง
 มีแต่ตามรับสั่งเจ้านายเสียหมด

กระดินข้างในทอดหมกแล้ว แต่ละคราย ๆ มีคนไปช่วยไปตาม
 มาก ๆ แต่ของเบียม (๑) นายหงส์ (๒) เทียวบอกเรือมามากกว่าทุกราย
 ขุนนางแลกรมการก็คั้นกันไปช่วยมาก เจ้าของรายอื่นที่ไม่สู้สบายบ้าง
 แต่เล็กน้อยคอกไม่สู้ปรากฏ คนชาวกรุงเก่า ชาวบ้านนอกมามาก
 นึก มาคกระดินหลวงแลกระดินข้างใน เมื่อก่อนแรกเรียกปราสาทนี้
 (สรรเพชญ์ปราสาท) มีลครพระยามนตรีสุริวงค์ไชเช้เต็มที คนก็คุกมาก
 นึก หลามลู่หลามทางไป คั้นกัน
 นี้แต่ท่านของเต้า

(พระปรมาภิไธยอักษรโรมัน) ส.ป.ป.ม. มงกุฏ สยามินทร์

(๑) คือ เจ้าคุณจอมมารคาเบียมพระสนมเอกในรัชการที่ ๔
 พระอัยกาในรัชการที่ ๖ ซึ่งทรงสถาปนานามพระอัยยิ์ว่า สมเด็จ
 พระขนิษฐาองค์ที่ ๑

(๒) คือ เจ้าพระยาสิริวิทันมนตรี หงส์ สุริยคฤ ในรัชการที่ ๖

ฉบับที่ ๕, พระราชหัตถ์ถึงพระองค์เจ้าปัทมราช
ประทับอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ราว พ.ศ. ๒๔๐๒-๒๔๐๖

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าปัทมราช^(๑) เจ้าอาว้เจ้าน้ำของ
กรมหม่อมฉิ้น ให้ทราบพระเหตุที่ว่า ท่านทวีพยาพยาพระยาวิเชีย
สรไกร ใ้รับหนังสือแลสิ่งของไปจากหม่อมฉิ้นแล้ว ใ้ไขออกเรือแล่น
ไปแต่จวันจันทร์เดือนสี่แรมสิบสามค่ำ กรมหม่อมฉิ้นไว้ใจว่าถ้าลม
คล่องต้องทางไป ก็เห็นจะถึงเมืองนครศรีธรรมราชก่อนวันสงกรานต์
สิ่งของกับหนังสือที่ฝากถวายไปนั้น เห็นมีคนก็จะได้ถึงแล้ว

ในเดือนห้าข้างขึ้นที่ในกรุงเทพ ฯ แขวงกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง
ไกลเคียงมีความไข้ชงใหญ่ลงรากเกิดขึ้น คนตายตั้งแต่ขึ้นค่ำหนึ่ง
สองค่ำ วันละสามสี่ห้าคนขึ้นไปทุกวัน เป็นความไข้ชงยี่สิบห้าสิบหกวัน
จึงค่อยสงบลง ในความไข้ครั้งนี้คนตายแต่ไฟว์มาก เมื่อเปรียบกับ
ความไข้ครั้งก่อน ๆ ก็เห็นว่าคนตายไม่มากนัก ก็คนยี่คนในกำแพง
กรุงเทพ ฯ ภายในวันกำลังความไข้ชงนั้น วันละ ๓๕,๓๕ คน เพียง
นั้นแล้วก็ค่อยลดน้อยลงมา ในความไข้ครั้งนี้ พระราชวงศานวงศ์ แล
ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มั่งค้ำแห่งเฝ้าในพระบรมมหาราชวังนี้ จนพระ
ราชาคณะ ถานานุกรมบาเรียมุญ ไม่มีใครเป็นอันตายคนหนึ่งขึ้นไป

(๑) พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชการที่ ๑ ประสูติที่มะแหม
พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้นพระชนม์ราวบกร พ.ศ. ๒๔๐๖

วาณรัตน์กัญญา บุตรีหญิงของหม่อมฉันคนหนึ่ง ซึ่งเป็นบุตร
 มารดาชื่อแก้วนั้น บ๊วยลงคนหนึ่ง อาการมากหมอไม่รับ แต่รักษา
 อยู่หลายวันก็หาย ทาตายไม่ เขียนขัตร์พระยาเสนาบดี บ๊วยลง
 คน ๑ ก็รักษาหาย ความไข้ครั้งนั้นในวังนี้ใครเป็นลงเขาก็รับไปเสียนอก
 วัง เพราะเป็นไฟร้ ตั้งแต่เกิดความไข้มาจนสงบ นับคนที่บ๊วยมาก
 ต้องเอาไปนอกวัง วันละคนหนึ่งสองคนขึ้นไป จนเมื่อกำลังซุก
 วันละ ๑๖, ๑๗ คนนั้น นับได้ ๗๓ คน เสียได้ว่าไปตายเสีย ๔๓ คน
 ทาย ๓๐ คน มีคนที่ตายในวังนี้คนหนึ่งแต่หม่อมเจ้าปลาตะเพียร บุตรี
 พระองค์เจ้าสุก บุตรมีขุขยานั้นคนเดียว ก็เป็นคนไม่ได้อยู่ในตำแหน่ง
 เส้า เป็นแต่คนเข้ามาอยู่กับพี่น้องในวัง

ในพระบวรราชวังนั้น ไฟร้ ๆ ก็ตายมากเหมือนกัน ผู้เจ้าบ๊วย
 บ๊วยโรงฤาหมอเวทย์มนต์ก็ห้ามไม่อยู่กอก ได้ยินว่าผู้ที่เป็นเจ้าจอมลาว
 เจ้าจอมฉนวนตายหลายคน แต่ไม่ทราบว่าใครบ้าง ทราบว่าพระองค์
 เจ้าชายอายุสี่ขวบ ซึ่งเกิดกับอี่เชียว เป็นทาสของนางงานใช้แลอี่มห้อง
 เครื่องแต่ก่อนแล้ว ตามคงโขดนมมารคาหนี้ขายเงินขึ้นไปอยู่ในพระบวร
 ราชวัง จึงมีเจ้านั้น เสกจก็ทราบพระเหตุภัยแล้ว แต่ได้ยินว่าไม่ได้
 ตายด้วยลงราก ว่าเป็นทาสโจรคอก แต่เจ้านายแลพวกชาวนครคีรี
 ธรรมราชที่เป็นพี่น้องของเสกจ แลเจ้านายอื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชวังบวร
 ก็ก้อยู่หมก ตั้งแต่เดือนห้าข้างแรมแก่ ๆ มาจนบัดนี้ ความไข้สงบ
 ก็แล้ว

แลการพระเมรุพระศพกรมสมเด็จพระเอกาทศกิจ^(๑) นั้น กระทบ
 ฉันท์ให้ให้ทำมาแต่เดือนยี่เดือนสามเดือนสี่รุ่งทำให้ทันแล้ง กลัวจะ
 รวนฤกษ์ ครั้นเดือนห้ากลางเดือน ความใช้ก็สงบลงบ้างแล้วจึงได้
 กำหนดสิ่งการ ครั้นเดือนศุกร์แรมค่ำหนึ่งเดือนห้าวยอกยังเป็นเอกศก
 จึงได้ให้เชิญพระโกษฐพระศพกรมสมเด็จพระเอกาทศกิจ มาขนมหา
 พิไชยราชรถ ตั้งกระบวนแห่เข้าพระเมรุท้องสนามหลวง มีการมหรศพ
 ต่าง ๆ ส่วนสิ้น ตามอย่างการพระศพกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี^(๒)
 ครั้งก่อน

แลลดครชาตรีของเสคนั้น กระทบฉันท์ให้ตั้งโรงให้เล่น
 ในการพระศพนั้นด้วย มีคนมากมาก เพราะเป็นของนอกแปลกเข้ามา
 กระทบฉันท์ได้ ให้เงินโรงวันละสามตำลึงทั้งวัน

ฉวันจันทร์แรมสี่ค่ำเดือนห้า ได้พร้อมกันถวายพระเพลิง รุ่งขึ้น
 ฉวันอังคารแรมห้าค่ำเดือนห้าได้เชิญพระอัฐิแห่กลับไปวังของท่าน แล
 ในการพระศพนั้น กระทบฉันท์ได้ทำบุญให้ท่านเป็นอันมาก ได้มี
 พระอรรมเทศนาแลถวายไตรสังเคศ ไตรจีวรผ้าขาวพับแลสิ่งของข้างตั้ง
 แก่พระราชอาคันตุคนานุกรมชาวเวียง แลพระสงฆ์อันค้ำมาสภักดิ์
 การเป็นเสร็จแล้ว

(๑) พระองค์เจ้ามิ่ง เป็นพระเจ้าลูกยาเธอในรัชการที่ ๒ ประสูติ
 บิด พ.ศ. ๒๓๓๖ สิ้นพระชนม์มีพระแม่ พ.ศ. ๒๔๐๒

(๒) พระองค์เจ้าवासुกรี พระเจ้าลูกยาเธอในรัชการที่ ๑ ประสูติ
 บิด พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงผนวชออกตลอดชนมายุ สิ้นพระชนม์มีบิด พ.ศ. ๒๓๕๖

อนึ่งในการศพเจ้าพระยามหาศรีวิธรรม^(๑) นั้น กระทบมรดกได้
 ให้เงินสำหรับโรงครัวไปแก่หม่อมน้อยใหญ่^(๒) หม่อมน้อยเล็ก^(๓)
 สามชั้นแล้ว แล้วได้แจกเงินเพื่อเงินสัจเป็นอันมาก แก่พระเสนา
 มนต์รี, นายสนิท, นายพิจิตรสรรพการ, นายทองใจรักษ์, นายม่วง
 พระอภัยนภราชการ, แลญาติพี่น้องที่อยู่ในพระราชวัง คือชายศรี
 ลีทองไชย^(๔) หลิงอรไทยเทพกัญญา แล บัว,^(๕) หนู, ใจ, กลิ่น, เข็ม,
 เข้า, เขียน, ทิม, กุหลาบ, อำพัน, แลผู้มพนักงาน, แลนี้ ให้นำทองพระ
 ทุกคน ๆ ละร้อย^๕ ร้อยบ้าง สองร้อย^๕ ร้อยบ้าง ที่เป็นบุตรแลหลานสนธิ
 ก็ให้เงินสัจคนละร้อย^๕ เงิน^๕ เพื่อช่วยร้อย^๕ กับไพร่คนละไพร่บ้างสอง
 ไพร่บ้าง ทั้งหม่อมน้อยใหญ่ หม่อมน้อยเล็กด้วยกันทุกคน รวม
 เป็นเงินสิบ^๕ ซ้ำเศษ ให้ถืออำนาจพร้อมกันแล้ว ครั้นฉวันอังคารขึ้น
 ห้าค่ำเดือนหกขวอกโทศก ได้ให้ซักศพเจ้าพระยามหาศรีวิธรรม ไป
 เข้าเมรุวัดสุวรรณาาราม มีการเล่นต่าง ๆ สมควรคึงยศเสนาบดี ครั้น

(๑) เป็นผู้รักษากรมเก่าในรัชการที่ ๔ เป็นบุตรคนใหญ่ของ
 เจ้าพระยานคร น้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงจีน

(๒), (๓) เป็นน้องร่วมครรภ์กับ (๑) ทำราชการในรัชการที่ ๓
 เป็นเจ้าจอม

(๔) คือกรมขุนสิริวิชัยศักดิ์ (๕) เจ้าจอมมารดาบัวในรัชการ
 ที่ ๔ แลชื่อนอื่น ๆ ล้วนเป็นบุตรแลหลานเจ้าพระยานคร น้อยคนเมือง
 แลต่าง^๕ นั้น

ณวันพฤหัสบดีขณเจ้าคำเดือนหก กระหม่อมฉันได้ไปจุตเพลิง ชาย
ศรีสิทธิธงไชย ก็ได้นั่งขาวยไปเฝ้าด้วย

แลในการศพนันวังนำท่านก็ให้เตรียมว่าจะเสด็จ แล้วยังไม่ได้เสด็จ
ตามอย่างเคยในพระราชตำหนัก ๆ ของท่านนั้นแล แลญาติพี่น้องของ
เจ้าพระยามหาศรีธรรม ที่ทำราชการอยู่ในพระบรมราชวังนั้น ได้ยิน
ว่าท่านก็ไม่ได้พระราชทานเงินแลสิ่งของช่วยทำบุญให้ท่านในการศพน
เลยแต่สักคนหนึ่ง กระหม่อมฉันจะแจกเขาเล่าก็เกรงจะเกินวิสัยไป
ได้ ให้ผ้าไตรหนึ่งไตรกับผ้าขาวห้าพับ แก่พระองค์เจ้าอรุณ^(๑) พระองค์
เดียว พระองค์เจ้าในพระบรมราชวังแผ่นดินที่ ๓ ในการศพนเห็นนั่งขาวย
ลายทั้งข้างหน้าข้างใน นัยเป็นญาติสนิทกับเจ้าพระยามหาศรีธรรมนั้น
ก็ชอบที่จะมาอยู่แล้ว แต่ในพวกกระหม่อมฉัน กระหม่อมฉันได้เดือน
กรมหมื่นนพเสด็จ กรมหมื่นวิษณุวรดิศ และชายจิตรภรณ์ ให้นั่งขาวย
ด้วย เขาไม่ยอม เขาเถียงว่าเป็นญาติห่าง ๆ คอก^(๒) จึงได้นั่งขาวย
ไป แต่ชายศรีสิทธิธงไชยคนเดียว เป็นคนเถียงว่าห่างไม่ได้ แต่
หนูต้อย^(๓) หนูปก^(๔) สองคนในพระบรมราชวังนั้นนั่งลายพันขาวยหม่นขาวย

(๑) เป็น พระธิดาใน กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ

(๒) ว่าญาติห่าง นัยทางมารดาพระอินทรธัญย์ผู้บิดาเจ้าจอมมารคาน้อย
ซึ่งเป็นธิดาพระเจ้านครศรีธรรมราชโน้น (๓) พระองค์เจ้าดวงประภา

(๔) พระองค์เจ้าสุภาสวรว พระราชธิดาสมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ ในรัชการที่ ๕

ไปเกือบอย่างไรจะหม่อมฉันแปลไม่ออก ครั้นจะถามก็จะเป็นจู้จี้ไป
 นายหนุกลงนั้นเป็นคนสุขขาสัน กระทบหม่อมฉันให้จำไว้ จึงมิได้ให้เงิน
 ทำบุญให้ทาน เหมือนคนที่จำไว้ในวัดคนหนึ่งแต่ก่อนนั้น ในงานศพ
 เจ้าพระยามหาศิริธรรม กระทบหม่อมฉันได้ยังสกลเจ้าไตรสิขห้ำไตร แล
 มีของท่านตามธรรมเนียม การกุศลในศพนี แลพระศพกรมสมเด็จพระ
 พระเชษาศิกร ขอถวายส่วนกุศลให้เสด็จทรงอนุโมทนาด้วย

อนึ่งศพหม่อมเจ้าผู้มนั้น ให้นำท่านรับสั่งให้ชักไปเมรุวัดสุวรรณา
 ราม พร้อมกับศพลูกชายคนนั้นของท่านแล้ว แล้วยุประทานเพลิง
 ในวันพฤหัสบดีขึ้นห้าค่ำเดือนเจ็ด ท่านก็ไม่ได้เสด็จ กระทบหม่อมฉัน
 ได้ให้ของไปยังสกล พระองค์เจ้าชายนั้นห้ำไตร หม่อมเจ้าผู้มสองไตร
 กษัตริย์ให้เงินหม่อมเจ้าอรทัยเพอง บุตรีหญิงหม่อมเจ้าผู้มที่มาอยู่ยั้ง
 ได้ให้ผ้าขาวสามผืนเงินร้อยเพอง ขอถวายพระกุศลมาด้วย

บิณฑกกรุงเทพฯ ๑ ไทช้างพลายเผือกมาข้างหนึ่ง เมื่อฉวัน
 พุธที่สิบขึ้นห้าค่ำเดือนยี่แม่เอกศก มีไชยอกของเจ้าพระยา
 นครราชสีมา (๑) พระรัตนวงศา ผู้สำเร็จราชการเมืองสุวรรณภูมิ
 มาที่กรุงเทพฯ ๑ มีความว่า พวกหมอกวนชาวเมืองสุวรรณภูมิ
 ไปเที่ยวแซวรถโพนที่ตำบลชมาชบา แขวงระแควปากแม่น้ำโขงฝั่ง
 ขวานออก ครั้นฉวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนยี่แม่เอกศก คล้องได้
 ช้างพลายสำคัญข้าง ๑ จักขุขาว เล็บขาว ขนเหลืองแก่ สีสัวหนึ่ง

(๑) เจ้าพระยามรราช (แก้ว สิงหนเสนี่)

ทั้งท้าวเจ้าแครง เหมือนกลีบบัวตากแห้ง สูงสามศอกสองนิ้ว
 กระหม่อมฉันได้สั่งให้กรมช่างชั้นไปอยู่แล้ว รัชลงมาถึงกรุงเก่าเมื่อ
 ฉวันพฤหัสบดีขึ้นเจ็ดค่ำเดือนหก แล้วกระหม่อมฉันขึ้นไปก็เห็นงาม
 นึกหนา เป็นช่างเผือกโทแท้เหมือนกับพระวิสูตรรัตนกิริณี แล้วได้
 ใ้ถามวันเมื่อคล้องช้างไ้เมื่อใด ก็ไ้ความว่าไ้ฉวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำ
 เดือนหกขั้พระเมเอกศก ครั้นก็ก็ไ้ความว่า วันเมื่อคล้องช้างไ้
 นั้นพร้อมกันกับวันเมื่อยก พระมหาเสวตวรฉัตรเฉลิมพระราช มณเฑียร
 ใหม่ฉวันออก ในวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกขั้พระเมเอกศกนั้น
 เป็นแน่ เพราะฉนั้นเห็นว่าช่างเผือกโทช่างนี้ เป็นลาภอันประเสริฐ
 ของหม่อมฉันอยู่

กำหนดช่างนั้นจะไ้ รัชลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ฉวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำ
 เดือนเจ็ดขั้ออกโทศก จะมีการสมโภชที่ท้องสนามไชย จะมีการ
 งานทั้งรับพระวิสูตรรัตนกิริณี ในครั้งหลัง ตามอย่างตามธรรมเนียม
 ช่างเผือกแต่ก่อน จะไ้ช้ชานนามให้นามว่า พระศรีเสวตวรวิมลวรรณ
 ฉัตถ์รัตนศีลเชนทราชาตี ฯ ล ฯ หั้คินทรรัตนรุ่งฟ้า

เมื่อวันอังคารขึ้นสิบสองค่ำเดือนสาม รัชนำท่านเสกฯ ขึ้นไปบ้าน
 สี่ทา ไ้บิษาว่าเป็นกำหนดคนค้เดือนขลุ้ช่างลาว แต่ครั้งนั้นเสกฯ ไปอยู่ไ้
 ไม่ชั้ ก็รับให้ลงมาเรียกเรือไฟขึ้นไปรับเสกฯ จนลานที่เคี้ยว ไ้บิษา
 ว่าไปพบความไ้ดังรากเข้า คนไพร่ ๆ ที่ตามเสกฯ ไปตายลงหลายคน

แต่เมื่อกำลังความไข่มอยที่ลางนั้น ได้ยินท่านศรีสว่าไก่ ให้ไปสืบแล้ว
ความไข่มอยนั้นมีแต่ไต่ปากเพรียวลงมา ที่บ้านดีทาสชายก็ไม่
ไข่มอย ท่านจึงเสกไป เคียงตังแต่ท่านเสกกลับมาแล้วครึ่ง
ไม่ได้ออกซื้อบ้านดีทาสเลย การที่กำหนดว่าจะเสกไปประพาศฝั่งทะเล
วันตกนั้น ท่านก็บ่นโอ้อ้อไปว่า หมอเขาคูว่าท่านเคราะห์ร้ายอยู่
ก็มีความไข่มอย ไปกลั้วจะไปพบความไข่มอยเจ้ากลางทะเลระเหินยาก แต่เรือ
ก็เห็นยังเตรียมอยู่

กระหม่อมฉันได้บุตรชายอีกคนหนึ่ง เป็นบุตรคลอดเมื่อวันที่
พฤษศยมาสแรมเก้าค่ำเดือนห้ายังเป็นเอกศก กระหม่อมฉันให้ชื่อ
มนุชย์นาคมานพ^(๑) กระหม่อมฉันกับทั้งญาติพี่น้องบุตรภรรยาอยู่
เป็นสุขสบายอยู่หมก แต่แม่ว่าเพย^(๒) คงแต่คลอดบุตรชายภาควังษ์
สว่างวงศ์^(๓) มาแล้ว บัวยให้โธแลชอุ่มมากไป กลั้วจะตั้งวรรณโรค
ภายใน ศรีสีทริธงไชยแลธรไทยเทพกัญญาที่อยู่คืออยู่ คนหลังนั้น

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
พระมหาสมณะเจ้า

(๒) สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระราชชนนีพันปีหลวง
แห่งรัชการที่ ๕

(๓) สมเด็จพระราชินีคูลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยา
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช

อ้วนขาวโตมาก แข็งแรงมาก หุ่นเมฆขลา^(๑) ก็อยู่ก็เป็นสุขอยู่ ใต้
 รั้วประตวนของฝากของเสกจ๊กก็ใจ สั่งให้ภรรยาถวายบังคมมา

กระหม่อมฉันจักได้ น้ำตาลกรวดทาบ ๑ น้ำตาลทราย ๒ หาบ
 ฝากมาถวาย กับน้ำตาลทรายอีก ๒ หาบให้ข้าน้อย อีก ๒ หาบให้ท่าน
 ผู้หญิงอื่นด้วย ถ้าเสกจะต้องประสงค์อะไรจงบอกเข้ามาอย่าเกรงใจ
 จะหาฝากไปถวาย กระหม่อมฉันได้ ให้ไปถามพระองค์เจ้าทองจันทร์
 และพระองค์อื่นว่าจะฝากหนังสือสิ่งของอะไรไปถวายเสกบ้าง จะรับ
 ฝากไป ก็พากันนิ่งเสียหมด ไม่ว่าอะไร

นายม่วงพระอุไทยนอกวาทกรรมนั้น ยังหาได้ช่วยไม่ กระหม่อม
 ฉันชวนให้ช่วย ก็รับว่าจะช่วยในเข้าพรรษา^{นี้}

กระหม่อมฉันเห็นอาการเจ้าพระยานคร^(๒) เป็นอันน่ากลัวนัก
 ไว้ใจไม่ได้ จึงรีบเร่งให้พระเสนหามนตรีกลับออกมา ใต้สั่งให้คิด
 ทำนาเกลือ แลทำโรงหีบที่เมืองนครศรีธรรมราชด้วย ความแจ้ง
 อยู่กับพระเสนหามนตรีแล้ว ลครชาตรีของเสกนั้น กระหม่อมฉัน
 ก็ได้สั่งให้กลับคืนออกไปอยู่ตามชาติตามภูมิของมัน

(๑) เจ้าจอมมารดาเพ็ง ของพระองค์เจ้าหญิงนง ควาญอุคมดี
 รัชการที่ ๕

(๒) เจ้าพระยานคร น้อยกลาง เป็นบุตรเจ้าพระยาน้อยคนเมือง
 กับท่านผู้หญิงอิน

การศพระยาบริรักษ์ภอร^(๑) นั้น พระยาเสนาชิต^(๒) ให้กรมการ
เข้ามาแจ้งความว่า ละครเตรียมพร้อมแล้ว คอยคีตานำเพลิงในหลวงอยู่
กระหม่อมฉันได้จักสิ่งของ ผ้าไตร ๕ ไตร ผ้าขาว ๒๐ พับ ร่มรองเท้า
อย่างละสามสิบ เงินเฟื้องสิบคำลึง เงินสลึงสิบคำลึง มอบให้กรมการ
ที่เข้ามารับออกไปแล้ว อนึ่งได้จักเงินกับผ้าไตร แลให้เงินแก่เข้า
บุตรพระยาบริรักษ์ภอร เงินเฟื้องร้อยเฟื้อง เงินสลึงร้อยลึง ผ้าไตร
สองไตร จีบภรรยานายทองใจรักษ์ ให้เงินเฟื้องร้อยเฟื้อง บุตรพระยา
เสนาชิตสองคนอยู่ในวัง ให้ผ้าคนละไตร เงินเฟื้องคนละร้อยเฟื้อง
ญาติคนนอกนั้นก็แจกผ้าบ้าง เงินบ้าง ให้ฝากออกไปทำบุญในการศพ
ด้วยแล้ว ขอถวายพระกรุณา

ที่ผู้สำเร็จราชการเมืองพิจิตรนั้น จะให้พระยาเสนาชิตเป็น
นายข้าซึ่งเป็นพระภักคินชิตผู้ช่วยนั้น จะให้ไปเป็นพระยาตะกั่วป่าแทน
พระยาเสนาชิต นายสิ่ง บุตรพระยาเสนาชิต จะให้เป็นทพระภักคิ
นชิตผู้ช่วยราชการเมืองพิจิตร พระเสนาหามนตรี^(๓) ก็จะมีใครเลื่อนให้เป็น
พระยาผู้ช่วย แต่ยังมีความชอบสมควรไม่ เมื่อครั้งกระหม่อมฉัน
ออกไป ได้ให้เงินไว้ ให้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมทำหอพระพุทธรูปหิ้งค์ใน
บ้านนั้น ครั้นเข้ามาครั้งนั้นตามก็แจ้งความว่ายังหาแล้วไม่ จึงต้องรออยู่
จดหมายถวายมาฉวันจันทร์แรมหนึ่งค่ำเดือนเจ็ดขลุ่ยออก ไทศก

(๑) ชื่อแสง (๒) ชื่อนุชเป็นบุตรเจ้าพระยานครนัยคนเมือง
ต่างมาวีกา

(๓) ชื่อพร้อมเป็นบุตรเจ้าพระยานครนัยกลาง ได้ไปเป็นพระยา
นครศรีธรรมราช แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ในรัชการที่ ๕

ฉบับที่ ๒

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าทมิฬราช เจ้าอาว์เจ้านาของ
 กระหม่อมฉันให้ทราบ เมื่อวันอาทิตย์ชนสี่ค่ำเดือนเก้า เจ้าทมิฬ
 สรรเพธภักดิ์ ไทรบหนึ่งส้อมมาจากเรือจนลยบหนึ่ง ว่าเป็นหนังสือ
 ของเสกฝากมาถึงกระหม่อมฉัน หนังสือที่ว่าด้วยรูปพระนารายณ์แล
 พระสีหิงค์ พระนารายณ์นั้น ถ้าเป็นของชำระแล้วกระหม่อมฉันก็ไม่
 ค้องการ ทักทรงเทพ ๆ ก็มิงาม ๆ อยู่หลายองค์แล้ว แต่พระพทอสสีหิงค์
 ของพระครูเทพมุนีนั่น ถ้าไม่ชำระก็ส่งมาเถิด กระหม่อมฉันจะกิจ
 วัชไว้บูชา ด้วยเป็นพระพทอรูปเป็นบุญเชครอนันต์ เมื่อหลวงเทพยเดสี
 ออกไปทามเสกจรังน กระหม่อมฉันได้สั่งให้ช่างขนช่างหล่อออกไป
 ด้วย ให้ไปกดพิมพ์ถ่ายรูปพระพทอสสีหิงค์ ซึ่งอยู่ในหอพระในบ้านนั้น
 เข้ามา ให้ทำให้เหมือน กระหม่อมฉันจะหล่อเอาในวันมีสการ.

วังนำท่านเสกไปครองนสนนฤกษ์มีการอย่างไรบ้าง ไปรค
 ทรงจดหมายออกมาให้กระหม่อมฉันทราบด้วย ครึ่งนี้กองสีกออกมา
 ก็ข้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จะได้พร้อมกันจักแรงที่เมืองกาญจนกิจูท่าทอง
 พระยามนตรีสุริยวงศ์จะได้เป็นแม่กองใหญ่ แม่เข้าภรรยาที่ออกไปด้วย
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้น ท่านจะกลับเข้ามาเร็ว ในสี่วันฤกษ์เดือนหนึ่ง
 ด้วยการงานมาก ถ้าเสกมีพระประสงค์อย่างไร ก็จงใช้ผู้ทักควรวเชื่อ
 ให้วัชชนมากกราบเรียนให้ทั้น เมื่อท่านยังไม่กลับจากเมืองกาญจนกิจู
 นั้นเถิด ท่านจะไม่ลงไปตั้งเมืองนครศรีธรรมราชคอก.

จดหมายถวายมาณวันอาทิตย์แรมสามค่ำเดือนเก้าขั้วออกโทศก
 วันที่ ๓๓๗๑ ในรัชกาลปัตยุมันนี้.

ฉบับที่ ๗

จดหมายถวายมายัง พระองค์เจ้าปทุมราช เจ้าอาว เจ้าน้ำ ให้ทราบบ
 กวายนาย..... ถือนั่งสอรับสั่งของเสด็จจากขบวนตั้งโต๊ะเพลง แลพระพุทธรูป
 ที่เรียกว่าพระพุทธรูปหิงค์ถนึ่งของต่าง ๆ แลเงินตรา ๑๔ ซึ่งเข้ามานั้น
 ได้ส่งกระหม่อมฉิ้นแล้วแต่เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระศรีวิสุทธิธรรมนีน
 ได้เอาพระพุทธรูปแลพระนารายณ์ มาส่งแล้วในเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
 แต่เงิน ๑๔ ซึ่งยังส่งส้อยยังไม่เข้าใจ ถ้าเป็นเงินส่วยแต่ตัวเลขเป็น
 ส่วนหลวง ก็เห็นว่าไม่ควรเอามาส่งแก่กระหม่อมฉิ้น ๆ ไม่ควรจรรบี
 ไว้ กวายนายนั้นเป็นเงินท้องพระคลัง ควรจะให้หิ้วเมืองขอกส่ง
 มายังกรมพระกลาโหมตามเคย กรมพระกลาโหมจะได้นำมาส่งต่อ
 พนักงานพระคลังมหาสมบัติ ถ้าจะส่งให้ผิดทางนี้ไปหิ้วเมืองแลกรม
 พระกลาโหมเขาก็ตั้งค้างไว้ ถ้าว่าเงินรายนี้เกิดแต่ตัวเลขซึ่งเป็นส่วน
 ของเสด็จ ๆ ทรงพระเมตตาประทานให้กระหม่อมฉิ้น ๆ ก็คือพระเดชพระ
 คุณเป็นอันมากแล้ว แต่เห็นกวายนาย ๆ ว่าตัวเลขกระหม่อมฉิ้นก็ไม่ยาก
 จนค้นค้นซักสนทอก จะประทานกระหม่อมฉิ้นหาต้องการไม่ ถ้า
 เสด็จจะเอาไว้ทรงใช้สอยเองก็ดี เห็นว่าควรจะกว่าประทานกระหม่อมฉิ้น
 เพราะฉนั้นถ้าแผ่นดินเงินรายนี้เป็นเงินส่วนแต่ตัวเลขเป็นส่วน ของเสด็จมิใช่

เป็นส่วนหลวงแล้ว กระทบอัมฉินยอมถวายคืน แต่เพราะสงสัยอยู่
 ยักนักรับประทานฝากคลังไว้ก่อน ก็ถ้ามันเป็นเงินแต่ตัวเลขส่วนหลวง
 ขอรับประทานให้มีหนังสือบอกเข้ามายังกรมพระกลาโหมตามเคย ความ
 กระทบอัมฉินก็ได้บอกแก่คุณศรีสุริยวงษ์แล้ว ถ้าหนังสือออกมาถึง
 กระทบอัมฉินจะได้เอาเงินรายนั้นไปส่งต่อกรมพระกลาโหม เขาจะได้หัก
 ภาษีที่ค้างมาแต่ก่อน ถ้าเป็นเงินส่วยแต่ตัวเลขของเสด็จแล้วตาม
 แต่จะโปรด ถ้าจะให้ส่งคืนออกไปก็จะถวายคืนออกไป ถ้าจะโปรด
 ให้หักข้อสิ่งของใด ๆ ก็หักข้อถวายออกไป ถ้าจะโปรดให้แจกใคร ๆ
 ขอรับประทานให้คหมายรายชื่อแลจำนวนเข้ามาให้ทราบ จะแจกให้
 ตามรายสิ่ง แล้วจะเรียกเอาตัวรับแต่เขาส่งออกไปถวาย กรมการที่
 มาให้เสด็จทรงใช้สอยนั้นเขาก็มีความชอบอยู่ ครั้นได้ถวายเสื้อเข็ม
 ขาววิ้วตัวหนึ่ง เสื้ออศลิศ ๒ ตัว เสื้อแพรต่างสี ๔ ตัว ผ้าปูม ๒ ผืน
 ผ้าไหม ๔ ผืน แพรขาวห่ม ๖ ผืน ตามแต่เสด็จจะประทานแก่เขามี
 ความชอบมากแลน้อย ประกาศว่าของกระทบอัมฉินให้ออกมา

อนึ่ง โฉนดสองคนที่กระทบอัมฉินให้อยู่ตามเสด็จนั้น ครอบงวน
 แต่เดือน ๘ แล้ว โปรดถามเขาว่า ถ้าเขาจะใคร่กลับมาก็จงบอกมาให้
 ทราบ จะได้จ้างคนอื่นออกไปอยู่ตามเสด็จ ขอรับประทานให้ โฉนด
 ที่ไปอยู่ก่อนนั้นกลับเข้ามา แล้วจะคิดเงินเดือนที่เขาอยู่เกินขวนั้นให้
 เดือนละ ๔ บาทก็ได้ ขุนประสาทรในเนตร ขุนอินทอาญาใน นาย
 บุญแก้ว กระทบอัมฉินได้ให้เสื้อผ้าคนละสำรับแล้ว

๗/๕
 ๒ คน กระหม่อมฉันมีบุตรชายอีก ๒ คน บุตรหญิง ๓ บุตรชาย
 ๒ คนนั้นคนหนึ่งชื่อเจริญรุ่งโรจน์ เป็นน้องมารดาเกี่ยวกับชายกองทัพ
 ชายทองแดง ออกเมื่อเดือน ๘ อีกคนหนึ่งชื่อสวัสดิ์ประวัติ^(๑) ออก
 เมื่อเดือน ๑๐ มารดาชื่อห่มมิใช่เมขลา เสกไฟไม่ทรงรั้งคอกด้วยเป็น
 คนใหม่ หลิ่งคนหนึ่งนั้นชื่อสนั่นตากมารวิรัตน^(๒) เป็นน้องมารดา
 เกี่ยวกับชายอุดมกรวดแลชายเทวัญอุทัยวงศ์^(๓) ออกเมื่อเดือน ๑๒

ชายศรีสัตถิธ้อยู่ก็ เกี้ยวพลาจากลาหยาญแข่งแรงขึ้นกว่าแต่ก่อน
 หลิ่งอรไทยเทพกัญญานันช่วยเป็นทศหลายวัน บัดนี้หายเป็นปกติแล้ว
 แต่บวชนั้นเกี้ยวช่วยเป็นใช้ไป แต่อาการก็คลายแล้ว พี่น้องชาวนคร
 ศรีธรรมราชของบวชทั้งเด็กผู้ใหญ่อยู่ด้วยกัน แม่เพี้ยช่วยอาการก็คง
 อยู่อย่างเดิม จะปรากฏข่าวว่าคลายขึ้นแท้ก็หาไม่ ยังโง่เลียงแห่งอยู่เสมอ
 บัดนี้เจ้าอธิการวิคขยภระสอมารักษาให้หายอยู่ แลรับจะรักษาให้หาย
 กระหม่อมฉันว่าตามจริงว่าโรคอย่างนี้ลกซงจะแก้ ไขให้คลายเป็นอันยาก
 ข้าข้างเผือกที่เมืองยโสธรนั้น พระกำแพงเจ้ากรมข้างใต้ ขึ้นไป
 ตรวจดูจนถึงแล้ว ให้หนังสือบอกเข้ามาว่า ข้างนี้เป็นข้างเผือกอย่างเอก
 เหมือนพระยาเศวตไอยรา พระยาเศวตฤๅษร พระยาเศวตคชลักษณ์
 พระเทพฤๅษร & ข้างนั้นเป็นแน่แล้ว แต่ขืนฝนชุกมากน้ำก็มากกว่า

(๑) คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์
 (๒) คือสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน พระอัครราชเทวีใน
 รัชชการที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าพระราชทานพระนาม เมื่อ
 วันที่ ๑๒ ค่ำ บวชออกโทศก
 (๓) คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ฯ

บ้หลังเกือบสองศอก จนบ้คนนำท่กรงเก่าก็ย้งทรวงอยู่ไม่ลค ครัน
ให้ริษเกินมาก็เห็นว่าท่างย้งจะเป็นน้ำเป็นโคลน เพราะฉนั้นเห็นวาระ
ริษมาถึงกรงได้ โดยสทวค ท่อปลายเกือบสามฤๅตันเกือบสี่

ชายจิกรวกรณบ้ครคนใหญ่ของกรมหมันมเทศวศิววิลาศในพรพธา
บ้มะแถมเอกศกไปบวชเป็นภิกษุอยู่บ้ทบวรนิเวศ เสค้จทรวยอยู่แล้ว ครัน
ปลายพรพธาบ้บวช ตั้งเกาศาลเป็นก้อนแข่งในท้อง ลาสักขาออกมา
รักษาตัวคลายแล้ว ก็กลับบ้ช่วยมาจนถึงเดือน ๗ บ้บวชโทศกนก็บ้ช่วย
หนักกลง ให้โอเป็นโลทีกให้ชบ้ขอมออาการชคมา บ้คนถึงแก่กรรมเสีย
แล้วเมื่อวันศกกรเดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ศพย้งเอาไว้จะปลงในเกือบนฤ
เกือบสามปลายบ้น นายจันทรช้ำหลวงเดิมในกรมพระราชวงษ์ในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฟ้าโลก ซึ่งเป็นหลวงราชานุรักษ์เจ้า
กรมรักษาทรงองค์ ครันมาในแผ่นดินประจันนี้โตเลอนท่เป็นพระยาภักดี
ภกรัน บ้ช่วยเป็นศทศทลยพโพศกใน ถึงแก่กรรมเสียแล้ว พระยา
ภักดีภกร จันทร เป็นช้ำหลวงเดิมใช้ชคสนิทในกรมพระราชวงษ์พระองค์
นั้นมาเหมือนพระยาเทพพรชน กรมหม่อมฉนเห็นวาระเสค้จจะทรวงวิจัก
เขาอยู่จ้งถววยช้ำวมาให้ทราช

เรื่องความท่ไต่เฟงขอกมากบราชทลเสค้จนั้นก็ได้อ่านทราชความ
แล้ว ซึ่งตงกสละหะชนมาทเมองนครศวีรวรมราชัน กรมหม่อมฉนได้
ถามคุณศวีรสวีวงศแล้วท่านวาท่านไม่ทราชเลย พระยารวิชคศวีไกร
แลพระเสนทามนศวีฤๅได้กรวยเวชชนแก่ท่าน แต่ได้ย็นวาทตงกสละหะฉน
เป็นคนสขบฉนอม เห็นกรมการเขาจะกล้วกรมหม่อมฉนไม่ชอยใจ จึง

ไม่พาเข้ามาด้วย กระทบมณีนเคยคิเคยลแขกที่สุมขันคองมไม่ชอย
ใจเนื่อง ๆ แลเมืองกบขิงปาสุนั้นยันนี้ไม่ได้แก่ตงกมุสหมัก ตงกมุสหะ
ทธานตงกน่ม ซึ่งเป้นพระยากขิงปาสุนั้นแล้ว เมื่อนั้นกระทบมณีน
ไค้มอยยกให้คนแก่พระยาโทรเสียบแล้ว ก่อนแต่หน้งสี่ของเสด็จมาถง
การเป้นเสร์แล้ว

รูปพระนารายนซึ่งรับสั่งให้พระสิริธรรมมนัคมเข้ามาั้นเป้นของคิ
เป้นของรามราช พระนารายนปางนี้ที่ในกรุงกบขิงไม่มี มีแต่ตัว
อย่างโบราณเขาเขียนไว้ ในสมุคตำรา แต่เสียบคายคนที่ไค้ขันนั้นวังแก
อุทวิไปทข ไปหักคอ ไปหันแขนเสียบ ยันนี้กระทบมณีนไค้ ให้ช่างต่อ
แขนเข้าไค้แล้ว ทำให้ทรงเทพศาสตร์เป้นตรีศลคัมยาวออย่างรูปตัว
อย่างทไโบราณเขียนไว้ แต่ขันยังคิกคักคอเข้าไม่จะให้สนิท การก
ยังไม่แล้ว ยากอยู่ เพราะไม่หล่อต่อในไฟตามทเสด็จรับสั่งห้ามมานั้น
ทงเส้นกขัใหม่กไค้ ส่งให้พระยาไซฎักจคชอส่ง มาถววยด้วยแล้ว
ตามแต่จะไซวค กระทบมณีนไค้จคหมายฝากมาถงท่านผู้หญิงอื่น
ขอให้ท่านช่วยคิคอ่านกขัเสด็จด้วยแล้ว

การทเมืองจันเคยวณวันววยนคชอขายไม่เป้นปรกคิ จะสั่งของ
กียากไค้ข่างไม่ไค้ข่าง ยันนี้ไค้ ยันว่ากรงขกกก็เสียบแล้วแกองกฤษ
แลฝรังเศส เสียบเจ้ากรงฟ้าเหียงทจันเมืองนเรยกว่าหมของนั้น ก
หนไปเมืองคาทารเสียบแล้ว เมืองจันเคยวณคนกตั้งทวเป้นพวกเป้น
เหล่าอยู่คามทค่าง ๆ ไม่มีเจ้านายอื่นเคยวณคิงแต่ก่อน

พระราชหัตถลขบขนไม่ลงวันเคอนขย แต่ปรากฎตามทองเรื่องว่า
คทงทงในระวางเคอนอ้ายกขัคันเคอนขย บวอกโทศก พ.ศ. ๒๔๐๓

ฉบับที่ ๗

จกหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าวาวเจ้าน้าของ
 กระท่อมมลินให้ทราบ เสกขออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชก็นานแล้ว
 เสกขฝากของเข้ามาประทานกระท่อมมลินก็หลายครั้งแล้ว ได้รับประทาน
 ทั้งตัวกระท่อมมลิน แลบุตรภรรยาบางคนคือ ชายศรีสีทิวังไชย
 หญิงอรไทยเทพกัญญา แลแม่เพย บัว หุ่นเมฆชลาสนั้น ก็เป็นพระเดช
 พระคุณแก่กระท่อมมลินมากอยู่แล้ว กระท่อมมลินก็ขยบุตรภรรยา
 พวกนี้ ก็ยังมีกำลังทำมาหาได้พอเลี้ยงกันไป ถึงจะไม่ได้รับประทาน
 ของฝากแต่เสกขก็ไม่เสียใจ ลืมพระเดชพระคุณเสกขออก แต่กระ
 ห่อมมลินรำคาญรำคาญใจ ด้วยถ้อยคำของเจ้านายพี่น้องของเสกข
 ในพวกพระขรรษาซึ่งเคิมที่เรียกว่าพระขรรษาชื่อ ชัน ๑ นั้นก็ดี คน
 อื่น ๆ เก่า ๆ ที่เขาได้ชอบพอกับเสกข เขาได้ฉลองพระเดชพระคุณ
 เกอกลเสกขมาแต่ก่อนนั้นก็ ท่านป่น เขาย่นต่าง ๆ จนเข้าห
 กระท่อมมลิน ถึงกระท่อมมลินทุกวันนี้ เขาเรียกว่าหูช้างหูมากก็
 ขย่าให้ถวายทูลวิญญูฐานไปมากเลย ทรงคนทรายเอาเด็ก เป็นธรรมคา
 มนุษย์โดยมากมีกรักทรพี่ยมากกว่าญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เสียกายทรพี่ย
 มากกว่าเสียกายไมตรี กระท่อมมลินได้ย่นท่านทั้งปวงก็ตั้งไว้ให้
 เป็นขี้คามาธของคนที่แผ่นดิน ใครซัดขวางเกี่ยวข้องกับใครที่ไหน
 พยายามไปด้วยกำลังตัวไม่ตลอดไปได้แล้ว ก็มาเร่งเอาแต่กระท่อมมลิน
 คนเดียว กระท่อมมลินจะลำเอียงเพลี่ยงธรรมไปด้วยความรัก ความ
 กลัว ความโกรธ ความหลง ผิดยุติธรรมไปก็ไม่ได้ เมื่อเคือนหก

ข้างขึ้นกระหม่อมฉันออกไปเมืองเพชรบุรี พระองค์เจ้าพระยารวงศ์เธอ
 ในพระบรมราชวังหลายพระองค์ ท่านเสด็จตามกระหม่อมฉันไปด้วย
 ไปประทับอยู่ที่วังพระนครคีรีกับกระหม่อมฉันด้วยกัน ท่านพูกัน บ่น
 กันไปต่าง ๆ ถึงเสกฯ จนพวกที่ไปกับกระหม่อมฉันได้ยิน มาเล่ากัน
 อังไป ถึงคนอื่นในกรุงนั้นก็คล้ายกัน แต่ได้ ยินอยู่ข้างว่าคนบางพวก
 ที่เขาเคยชอบกับเสกฯ แลได้เคยฉลองพระเดชพระคุณเกือหนุนมานั้น
 ลางคนได้ตามเสกฯวังนำออกไปเฝ้าเสกฯ ลางคนได้ส่งถวายข้าวออก
 ไปกราบทูลเย็บเย็บ แล้วเสกฯได้ทรงพระเมตตาแก่เขาได้ประทาน
 เล็ก ๆ น้อย ๆ แก่เขาที่ได้ ไปเฝ้าข้าง ได้ส่งฝากเล็ก ๆ น้อย ๆ มา
 กับเจ้าจอมมารคาเอม^(๑) ให้ ๆ แก่พวกที่ส่งออกไปเย็บเย็บนั้นข้าง
 ได้ ยินว่าเขาชื่นชมยินดีกับพระเดชพระคุณอยู่ ถ้าคั้งนั้นเป็นจริง
 กระหม่อมฉันยินดีกับพวกนี้หนา.

บ้าน^(๒) ละทิ้งเสกฯเสีย ออกไปอยู่เมืองนครคีรีบรมราช
 ตั้งแต่ขลุ่ยพดก คักราช ๑๓๗๘ มาจนขลุ่ยแมเอศก คักราช ๑๒๒๑
 นัยได้ ถึง ๔๒ ปีมาแล้ว ไม่ได้พบกับเสกฯเลย กระหม่อมฉันก็คิดส่งสาร
 เสกฯ ด้วยคิดไปตามสามัญวิตก ว่าบุตรเคียวกับมารดา เมื่อยานเมือง
 เป็นปกติ ไม่มีศึกเสียเห็นอไต้ มีภัยต้องแตกแตกกระจัดพิศพราย

(๑) ทำราชการในพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ เป็นเจ้าจอม
 มารดาของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ในรัชการที่ ๕

(๒) เจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 เป็นธิดาเจ้าพระยานครพิศณุ, เป็นมารดาพระองค์เจ้าทัมราชเอง ๆ

ครั้งกรุงเก่า เสียแก่พม่าแล้ว ไม่ควรระแผลงพลัดพิภคพราก
 จากกันนานดังนี้เลย แต่ก่อนกระหม่อมฉันมีอำนาจน้อย ถึงส่งสารเสก
 ครั้งนี้ ก็ต้องงอนใจนั่งอยู่ ครึ่งนี้มาอำนาจพระองค์คุณเสก
 ได้ ถ้าจะนั่งเฉยเสียด้วยอ้างกรรมเนียมแก่ก็ได้ เสกก็ได้ไม่อ้วน
 กระหม่อมฉันออก ข้าน้อยแลเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแลญาติอื่น ๆ
 ก็ไม่ได้ว่าขอร้องให้เชิญเสกออกไป กระหม่อมฉันจะออกไปเที่ยวเล่น
 แต่ตัวก็ขี้ขลาดรยาก็ได้ แต่กระหม่อมฉันคิดเห็นว่า ครึ่งนี้เป็นครึ่ง
 เป็นคราวที่ควรอยู่แล้ว ที่ระเชิญเสกออกไปให้พบข้าน้อย อย่าให้เสียที่
 ที่ข้าน้อยยังมีชีวิตอยู่ จนเสกก็ทรงพระเจริญพระชนม์ถึง ๗๒ แล้วนั้น
 จึงได้กลชวนเชิญเสกแล้วรีบเสกไปท่วย แล้วยอมให้เสกอยู่เมือง
 นครศรีธรรมราชไปกว่าข้าน้อยจะสิ้นอายุ ถ้ามิใช่กระหม่อมฉัน ใครจะ
 หลงพระเดชพระคุณอย่างนี้เล่า ทรงพระคำวิหคเกิด ซึ่งฉลองพระเดช
 พระคุณเสกครั้งนี้ เมื่อกระหม่อมฉันออกไปถึงเมืองบักย์ไต ในขะแม
 เอกศกนั้น ท่วยก็คิดเห็นเหตุต่างๆ เป็นหลายประการ ก็จึงรีบออกไป
 ๑. ข้าน้อยแก่ชรามาก จะเลี้ยงตัวเองไม่ได้อยู่แล้ว ถ้าช่วยใช้ลง
 ญาติอื่นแลข่าวไพร่จะมีปรนนิบัติสักก็ร่อยกพัน ก็ไม่เห็นว่ามีสมควรจะ
 เป็นที่ยืนที่เมื่อปลายมือ ยิ่งกว่าเสกพระองค์เที่ยวเลย
 ๒. ธรรมศาสนในโลก เจ้าบุญนายคุณอนจะยิ่งกว่ามารดาไม่มีเลย
 มารดาอย่าเป็นเขตรัฐเขตรัฐกล ในความปรนนิบัติของบุตรเป็นที่ยืน
 ถ้าเสกไปก็ทรงปรนนิบัติข้าน้อย เมื่อเวลาชราแลช่วยใช้เมื่อปลายมือเต็ม

พระกำลัง เสกก็จะไต่ทรงชวนช่วยพระกุศลมาก ถ้าหากว่าเมื่อ
 เสกอยู่ในกรุง ข้าน้อยจะช่วยให้เป็นอันตรายลงที่เมืองนครศรีธรรมราช
 เสกจะท้องทรงไทรมนต์มากนั้นก็ไม่ว่ายย ปล่อยให้ไปจนถึงที่สุกพระ
 ชนมายุที่เกี่ยว

๓. ทวียสิ่งสิ้นเดิมเป็นของมิ่งขวัญ ซึ่งพระญาติเป็นอันมาก
 ถวายไว้แต่เมื่อยังพระเยาว์ ก็คือ สิ่งของซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระ
 ราชวังบวร ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระ
 ราชทานแก่เสกแต่เดิม คือพระพุทธรูปนิลแลอื่น ๆ เป็นอันมากนั้นก็
 โดยที่สุกคนผ้าทรงเก่า ๆ ของเสกทั้งก็ ได้ยินว่าข้าน้อยรวบรวมไปเก็บ
 ไว้ยกไว้เป็นหลายสิ่ง ข้าน้อยแก่อายุถึง ๘๐ เศษแล้ว ควรจะคืนของ
 เหล่านี้มาถวายเสกให้สิ้น ถึงจะเป็นอย่างไรก็ตามขณตามกรรม
 ก็ข้าน้อยลืมเสีย ถ้าไม่ลืมอย่างไรก็ไม่ทราบเลย มานั่งเพิกเฉยเสีย
 นี้ก็เป็นนำอัครราชย์นัก

๔. ทวีเลขศักดิ์เป็นข้าในเสกก็มีจำนวนหลายร้อย อยู่ในเมือง
 นครศรีธรรมราช ส่วนแต่ทวีเลขเหล่านั้น ที่เหลือจากจำนวนหลวง
 ควรจะเป็นของเสกทั้งสิ้น ส่วนรายนั้นใครเก็บไว้ ใครรวมไว้ ก็ไม่ทราบ
 เลย ไม่ได้ยินว่าเสกไต่มาทรงใช้สอยเลย แต่ส่วนหลวงในเลขเหล่านั้น
 ก็ยังค้างอยู่ถึงห้าหกจำนวนมา เป็นเงินกว่าห้าหกลีบซึ่ง

๕. สิ้นเดิมของข้าน้อย เป็นสิ่งของทองรูปพรรณแลเงินตราที่เป็น
 เงินเดิมแลทำมาหาได้ใหม่ ตั้งแต่ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น

ก็ไต่บินว่ามีอยู่มาก ถ้าข้านัยสันอายุลง ใครเล่าจะควรวัดมรรภูก บุตร
 เจ้าพระยาธรรมมนตรีที่เปนน้อง บุตรเจ้าพระยานครนัยคนเมือง ซึ่ง
 เปนหลานข้านัยนั้น ควรจะรับมรรภูกนั้นๆ เมื่อบิดาเขาถึงอนิจกรรม
 แล้ว เขาถวายส่วนมรรภูกเสดจ์ด้วยๆ ถ้าหากว่าเมื่อเสดจ์อยู่ในกรุง
 ข้านัยสันอายุลงที่เมืองนครศรีธรรมราช เสดจ์จะทรงรวบกวนกระหม่อม
 ฉนั้น เพราะของสินเคิมของเสดจ์ที่อยู่ในมือข้านัย มรรภูกผู้คนข่าวไพร่
 ไร่นาก็ดี ทั่วกระหม่อมฉนั้นก็อยู่ไกล การทงษ์วงก็อยู่ในเงอมมือ
 บุตรหลานที่เขาอยู่ไกล เสดจ์จะเห็นว่ากระหม่อมฉนั้นจะฉลองพระเศษ
 พระคุณได้ ง่ายๆยาก

๖. เจ้านายพี่น้องของเสดจ์ ซึ่งเห็นแก่เสดจ์ว่าเป็นพี่น้อง และผู้
 อนุชังคุ้นเคยมาบ้าง คิดถึงพระเศษพระคุณเสดจ์ ทั้งสองพวกนั้นก็
 เกอहनเสดจ์มาในเวลาต่าง ๆ ความก็ทวรายอยู่ด้วยกันเป็นอันมาก
 เสดจ์ก็ทรงพระเมตตาอารีรักพรักน้อง และผู้อนุชังคุ้นเคยมาทุกหน้า
 แต่ยังไม่ไต่ทรงตอบแทนแก่เจ้านายพี่น้องที่มีคุณ แลประทานรางวัล
 แก่พวกที่ฉลองพระเศษพระคุณนั้นให้เต็มใจช้นชมสมประสงค์โดย เป็น
 ทงษ์เพราะเสดจ์อยู่ในกรุง ไม่มีสิ่งใไให้พอแก่ความประสงค์นั้น ถึง
 พวกนั้นก็ พวกนั้นก็ ทวรายอยู่ด้วยกัน การก็ล่วงยเคอนมานานแล้ว
 จนลางองค์ในเจ้านายพวกนั้น แลลางคนในผู้คุ้นเคยพวกนั้น ก็สัน
 อายุล่วงไปเสียบ้างแล้ว ถึงกระนั้นบุตรหลานของผู้ตาย ที่รับมรรภูกก็
 ยังซบซิบอยู่บ้าง จะใครไต่รับประทานรางวัลแทนญาติผู้ตายต่อไป เสดจ์

ก็ทรงพระเจริญวัยจนพระชนม์พรรษาถึง ๗๐ เศษแล้ว การก็ไม่ควรที่
 จะทรงเพิกเฉยให้เขาเสียใจ ถ้าเสกอยู่ในกรุงนี้ ถึงจะมีพระทัยเมตตา
 อารีแก่พวกนั้น จะทรงคิดก็คิดเสียเปล่าจะไม่สำเร็จ เพราะเหตุนี้
 กระทบต่อมฉินจึงเชิญเสกออกไปให้ถึงบ้านนุ้ย ก็บัญชาแลผู้คนเข้าไท
 ที่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะให้ไปเป็นช่องเป็นโอกาส เมื่อการควรจะ
 ทรงคิดอย่างไร จะใดก็ทรงคิดเสีย อย่าให้เขาว่าไค้ นานไปข้างนำเมื่อ
 เขาไม่ได้ถึงประสงค์ เขาจะมารุมรบกวนกระทบต่อมฉินคนเกี่ยว กระ
 หม่อมฉินจะคิดฉลองพระเดชพระคุณ ยื้อกันแต่เสกองค์เดียวไค้ฤ
 ท่านข้างโน้นก็พี่ ท่านข้างนี้ก็น้อง ถึงเขาที่ไม่ได้เป็นพี่น้อง เขาก็ไป
 ไพรฟ้าข้าแผ่นดิน เขาจะว่าเอาเองจะคิดเอาเอง อย่างธรรมเนียมก็ไม่
 การก็ไม่เป็นที่เชื่อถือแก่ท่านแก่เขา อนึ่งเล่าคำที่กระทบต่อมฉินระพูด
 แดงการที่จะทำแทนเสกไปตามความนึกของกระทบต่อมฉินเองนั้น จะเป็น
 ที่ชอบพระทัยแก่เสกฯ ฤจะผิดพระประสงค์ของเสกฯไป กระหม่อมฉิน
 ก็ต้องวังตัวกลัวผิดอยู่ เพราะฉนั้นถ้าจะไปรคคอยมาแต่สั้น ๆ ว่า สุก
 แล้วแต่จะไปรคทั้งนี้เท่านั้น ก็เป็นอันใช้ไม่ได้ จะไปรคอย่างไรก็ไปรค
 ว่ามาให้ชัด จึงจะรับฉลองพระเดชพระคุณไค้ ความนี้ควรสุกแล้วแต่
 จะไปรค คำที่ทูลมานี้ผิดชอบเหลือเกิน ขอรับประทานโทษเสียเถิด
 เลือกฟังเอาแต่ที่ควร

เขียนหวัคแลเงินก้อนของเสกฯ แลเขียนหวัคของบ้านนุ้ยจำนวน
 บัวออกโทศก. ได้ถวายออกไปเสร็จแล้ว ครึ่งนี้ให้คิดเงินก้อนของ

เสกขในจำนวนยวธกามีอีกมาก สิบสามเดือนเป็นเงินซึ่งหกตำลึง
 เขียวหกห้าซึ่งเป็นส่วนของเสกข เขียวหกห้านี้สองซึ่ง รวมเป็นเงิน
 แปดซึ่งหกตำลึง กับเงินค่าจ้างโขนสองคน ค่าจ้างยวธก คนละ
 ห้าตำลึง เป็นเงินสิบตำลึง กับจำนวนยวธกตัวเล็ก คนละสิบตำลึง
 เป็นเงินหนึ่งซึ่ง รวมเป็นเงินค่าจ้างโขนซึ่งสิบตำลึง รวมกับรายก่อน
 เป็นเงินเก้าซึ่งสิบหกตำลึง เงินรายนี้ครั้นจะมอบให้ข้าหลวงคุมออกมา
 ตามเคยก็เห็นว่าลำบาก ด้วยข้าหลวงต้องไปค้างอยู่นาน ครั้นจะมอบ
 ให้พวกถือหนังสือรับสั่งเข้ามานั้น ก็เห็นว่าไม่สู้สมควรนัก เพราะ
 กระทบอดฉันไม่รู้จักเขาดนนัก เรือที่มากใหญ่เล็กอย่างไรจะไว้ ใจใ้
 ญาติใ้ กั้วคอกอยู่ กระทบอดฉันจึงใ้มีมอบให้ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยา
 นครศรีธรรมราช^(๑) คุมออกมาถวายแลให้บ้านนุ้ยแลแจกโขนตาม
 กำหนดที่กล่าวมานั้น เขียวหกห้ายังไม่ถึงเวลาแจกออก แต่เห็นว่า
 เป็นครั้งคราวที่ควรแล้ว ก็ถวายส่งนำออกมาจะได้ทรงพระดำริใ้ใช้สอย
 ตามที่ทรงเห็นควรแลทชอຍพระทัย

จุฬหมาสมาณวันพศแรมสิบสองค่ำเดือนเจ็ด . ยวธกตัวเล็ก
 ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๖๗๕ ในรัชการบัตยุบันนี้

(๑) ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครนุ้ยกลาง เป็นหม่อม
 ราชวงศ์ช่อหญิง นั้กาลลี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรธรนเรศ

ฉบับที่ ๗

จกหมายถวายมายังพระองค์เจ้าทัมราช เจ้าอาว้เจ้าน้าของ
 กระทบมือฉันให้ทราบ กรมหมื่นวิษณุวาทกับชายคักคองคัก กับคุณศรี
 สิริวงศ์ก็ลี้ภัยมาตั้งกรุงเทพมหานครเมื่อปลายเดือนเก้า พระยามนตรี
 สิริวงศ์ แม่เข้า พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ ก็ลี้ภัยเข้ามาด้วย
 คุณศรีสิริวงศ์แจ้งความว่า ไต่ขึ้นไปทเมืองนครศรีธรรมราชเยี่ยมบ้านผู้
 แลเจ้าพระยานคร แลได้เยี่ยมศพท่านผู้หญิงอินเวลาหนึ่ง สั่งหม่อม
 น้อยใหญ่หม่อมม่น้อยเล็กแล้วก็ลี้ภัยลงเรือ แต่กรมวิษณุวาทกับชาย
 คักคองคักหาไต่ขึ้นไปไม่ เพราะกลัวจะลงไปเมืองกลันตัน เมื่อ
 เดือนแปดคอกวาศาสดข้างแรม พระยาเสนาสนชิต พระภักดินชิต แลสุน
 บุตร์พระยาบริรักษ์ภูธร กับบุตรหลานอื่น ๆ มาตั้งกรุงเทพมหานคร
 แจ้งความว่าเห็นบกมาลงเรือที่ท่าทอง แต่หาทราบความว่าท่านผู้หญิงอิน
 ถึงแก่กรรมไม่ มาทราบความที่กรุงเทพมหานครเมื่อเรือกรมการ
 เมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาแจ้ง ความนั้น พระยาเสนาสนชิตกับบุตร
 กระทบมือฉันเลื่อนที่ให้มียศ เหมือนพระยาบริรักษ์ภูธร มีสร้อยเพิ่ม
 เข้าว่า พระยาเสนาสนชิต สัทธิตสาครมหาสงคราม สยามรัชภักดี พิริย
 พาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองตักกัวบา ถัดคักกินา ๓๐๐๐๐ มีพานทองคำ
 เครื่องในพร้อม ๑ คนโททองคำ ๑ กระโถนทองคำ ๑ ประคำทอง
 สาย ๑ กระบุงทอง ๑ สัปทนขี้ตอง ๑ เสื้อไหมเทศ ๑ เป็น
 เครื่องยศ แลยกเมืองตักกัวบาให้เป็นเมืองไท ให้เมืองถลาง เมือง

ตกัวทุ่งเป็นเมืองชน แลไต่ตั้งให้นายเอี่ยมบุตรพระยาเสนาานชิต เป็น
 พระวิชิตภักดิ์ ศรีสุริยสงคราม ปลัดเมืองตกัวป่า ให้นายสิงห์บุตร
 พระยาเสนาานชิต เป็นพระเรืองฤทธิรักษาราชภูริ ผู้ช่วยราชการเมือง
 ตกัวป่า ให้นายสงวนบุตรพระยาเสนาานชิต เป็นพระสุนทรภักดิ์ ผู้ช่วย
 ราชการในอากรคักบุกเมืองตกัวป่า แลไต่ตั้งพระภักดินชิตผู้ช่วยราชการ
 เมืองพังงา ให้เป็นพระยาบริรักษ์ภูธร บวรสวามีภักดิ์ เสนามาตย์
 ราชมนตรี ผู้สำเร็จราชการเมืองพังงา มีฉาคหมากทองคำ ๓ คนโท
 ทองคำ ๑ ประคำทองคำสาย ๑ กระบี่ข้งทอง ๑ สัปทนข้ศคแดง ๑
 เสื้อเข้มชาบรว ๑ เป็นเครื่องยศ ให้นายจันทรบุตรเจ้าพระยานคร
 ศรีธรรมราชทิดงแก่กรรมเป็นพระนิกรบริบาล ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา
 ให้นายพลายน้องพระภักดินชิต เป็นพระพลสงคราม เมืองพังงา แล
 ไต่ตั้งให้นายอ่อนบุตรพระยาบริสุทธิโลหภูมิทรราชิบคิ เป็นพระบริสุทธิ
 โลหภูมิทร ผู้สำเร็จราชการเมืองตกัวทุ่ง มีฉาคหมากทองคำ ๑
 คนโททองคำ ๑ ประคำทองคำสาย ๑ กระบี่ข้งทอง ๑ สัปทนข้ศคแดง ๑
 เสื้อเข้มชาบรว ๑ เป็นเครื่องยศ ให้นายทองน้องนายอ่อน เป็นหลวง
 พิทักษ์ทวีปภูเก็ต ผู้ช่วยราชการเมืองภูเก็ต แต่เมืองภูเก็ตให้ยก
 มาชนกรุงเทพมหานคร เพราะพระยาภูเก็ต (ชอทิด) เขามีความชอบ
 หาสิ่งของต่าง ๆ ส่งเข้ามามาก

ราชการในกรุงเทพมหานครทุกวันนี้ มีแต่คัวเร่งเรื่องเมืองเขมร
 เกิดรบพุ่งยุ่งย้งกันมาก เป็นเหตุคัวบุตรชายหญิงขององค์สมเด็จพระ

พระหริรักษ์รามมหาอิศราธิบดีถึงแก่พิราลัยนั้น ไม่มีความสมัคสโมส
 แก่กัน ต่างคนต่างระจึงกันเป็นเจ้าเมืองเขมรต่อไป แต่งพวกพ้อง
 ออกไปหัวเมืองเกลี้ยกล่อมคนเป็นกองทัพแล้ว รบกันหลายแห่งหลาย
 ตำบล นักองควัดดา นักองคีรีวงศ์ ๆ เป็นผู้ก่อเหตุเค็ม แล้วบิคน
 หนีเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร องค์พระนโรดมพรหมบริรักษ์ มหา
 อปราช ก็กับพระยาเขมรก็อพยพครอบครัวหนีเข้ามาอยู่ที่เมืองพิศของ
 เมืองอคงมีไชย ยังอยู่แต่องค์พระหริราชทนต์ไกรแก้วฟ้า ก็กับผู้หญิง
 บิคนทั้งกรุงเทพมหานครได้แต่งให้เจ้าพระยามุขมนตรี แลพระยาสิทธิราช
 ฤทธิไกร ยกออกไปทางบกโดยทางเมืองพิศของ แลให้พระยาฤทธิไกร
 เกรียงหาญกับพระราชเสนา ยกออกไปทางเรือขึ้นเมืองกำปอด เพื่อ
 จะให้รับการเมืองเขมรให้สงบ บิคนการเรื่อนนั้นก็ยังไม่จบลง

พระเสนหามนตรี นำแขกเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช คุม
 คอกไม้ทองเงินเข้ามาส่งตามกำหนด หนังสือของเสด็จฝากมาถึง
 กระท่อมฉนั้น ก็ได้รับทราบความแล้ว ชาวคราวเหตุการต่าง ๆ
 ในกรุงเทพมหานครนี้ เห็นเสด็จก็อยากจะใคร่ทราบ แต่กระท่อม
 ฉนั้นเสียใจนัก ก็ช่วยบิราชตระกูลนมเควระหว่าย ไม่มีข่าวดีซึ่งเป็น
 มงคลควรจะถวายออกไป ถวายให้ทรงฟังเลย มีแต่ข่าวใช้ข่าวตาย
 ขรรษาบไม่ใคร่จะทัน ครั้นจะไม่กราบถวายออกไป ก็เห็นว่าไม่
 ควร ก็ช่วยท่านผู้ตายลางท่านก็เป็นต้นขี้ถ้อของเสด็จ ลางท่านก็เป็น
 ญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของเสด็จ จึงจะต้องกราบถวายออกไปให้ทราบ ครั้น

ก่อนไถ่ทูลแจ้งข่าวกายมาเพียงกรมหลวงมหิศวรินทร์ ซึ่งสิ้นพระชนม์
 ในวันพุธขึ้นสามค่ำเดือนแปด แลเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ ซึ่งถึง
 อนิจกรรมในวันอาทิตย์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ได้กราบทูลไป
 ก่อนนั้นลงวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำเดือนแปด หนังสือได้ไปจากกรุงเทพ
 มหานครในวันพุธขึ้นสี่ค่ำเดือนแปด ครั้นณวันศุกร์ขึ้นสิบสองค่ำเดือน
 แปด พระองค์เจ้ามณฑา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์
 สิ้นพระชนม์ลง เพราะพระโรคเดิมประจวบมานาน ได้ไว้พระศพ
 ในพระโกศจุ้ตั้งไว้ที่ศาลาต้นสนใต้เดือนหนึ่งแล้ว ได้เชิญพระศพไป
 ถวายเพลิงที่เมรุวัดขจรนิเวศในวันอาทิตย์แรมสี่ค่ำเดือนเก้า การเป็น
 เสร็จแล้ว ศพเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ก็ได้ชักไปเมรุวัดสระเกษ เเผา
 เสร็จแล้ว ได้เลื่อนที่พระยามหาอำมาตย์อับดี พริยพาหะ (บุญศรี)
 เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์อับดี พระยาปราจีน (ลมึง) เป็นพระยา
 มหาอำมาตย์ ครั้นณวันอาทิตย์ขึ้นห้าค่ำเดือนเก้า พระองค์เจ้า
 มงคลเลิศ พี่ชายแม่เพี้ย่วยเป็นโรคลงรากในเวลาอำรุ่ง อาการ
 เหมือนกันกับกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ แก้ไขไม่คลาย ครั้นเวลาบ่าย
 สองโมงก็ถึงชีพิตักษัย ได้ไว้ศพในโกศจุ้มณฑปตั้งไว้ที่บ้านของเธอ
 ยังไม่ทันไถ่เผา ครั้นวันพฤหัสบดีขึ้นหนึ่งค่ำเดือนสิบ เวลาเช้าแม่เพี้ย
 ไขอาเจียรเป็นโลหิตออกมามาก ออกทางจมูกออกทางปาก ได้ทิวส์ตัว
 ออกมากับทั้งโลหิตตัวหนึ่ง มีอาการคล้ายตัวหนอนเล็กหางเป็นสามแฉก
 แต่หมอยังแก้ไขก็ค่อยคลายมา โลหิตออกข้างเล็กน้อยจึงไปแล้ว

ครั้นวันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำเดือนสิบ เวลากลางคืนเธอรว่าค้อยสบายไอห่าง
 ไปนอนหลับไ้มาก ทั้งแต่สามยามไปนสามโมงเช้า ครั้นวันจันทร์
 ขึ้นห้าค่ำเดือนสิบขึ้นอีกเวลาสามโมงเช้า รับประทานอาหารได้ด้วยฝ
 ขนาดใหญ่ แล้วนั่งเล่นอยู่กับบุตรคนเล็ก ไอเป็นโลหิตออกมา แล้ว
 ก็เกิดเป็นโลหิตพลุ่งพล่านมากเป็นที่สุด ออกทั้งทางจมูกทางปาก
 หลายด้วยแก้วระบอกไม่มีชณะหายใจ พอโลหิตมากแล้วชีพจรทั้งตัว
 ก็หยุดที่เคี้ยว ไม่พินเลย ได้รับประทานจักรการไว้คัพในโกษฐู ตั้งไว้
 ที่ตกกันสน แต่ตกแต่งคักเสียบใหม่ให้งามก็ เพศานแลขานประตู
 ขานนำต่างบีกหลายเงิน ฝานนึ่งบีกกระคายลาย แลตกแต่งสิ่งอันมาก
 พอสมควร ครั้นจะยกขึ้นไปไว้บนพระมหาปราสาท เห็นว่าจะกักขวาง
 กวพระราชาพิธิไม่พอที่ แต่เท่านั้นก็ค้อยอยู่แล้ว ศพระเอาไว้นานต่อเคือนสี่
 เดือนห้าจึงจะได้เฝ้า เคี้ยววันก็รับประทานทำบุญต่าง ๆ มีเทศนาแล
 บังสกุลอยู่เนือง ๆ เมื่อวันพุธแรมสิบสามค่ำเดือนสิบ เจ้านายแล
 คุณหม่อมต่างวังมาถือน้ำแล้วแวะไปเยี่ยมศพ ได้ นิมนต์พระบังสกุล
 คนละเด็กละน้อย เป็นพระสงฆ์ถึงหมื่นเศษ เจ้านายแลข้าราชการ
 ในกรุงแลหัวเมือง แลเจ้าภานายอากรก็นำผ้าขาวแลสิ่งของแลเงินสิ่ง
 เงินเฟื้องมาช่วยในการศพก็เป็นอันมาก ที่ให้เป็นอนุเคราะห์แก่ชาย
 รุฬาลงกรณ์ หญิงจันทร์มณฑล ชายจาทุณศรีศรีศรี ชายภาณุรังษี
 สว่างวงศ์ บุตรแม่เพยทั้งสี่ก็มีข้าง กระหม่อมฉันทิกคอบบุญขอบคุณ

ท่านทั้งปวงครั้งนี้^๕ นน^๕ก^๕หนา^๕ แม่เพย^๕คาย^๕ลง^๕คร^๕ง^๕นี้^๕ เมื่อ^๕ค^๕อา^๕กร^๕ก^๕คว^๕ร
 จะ^๕คาย^๕อยู่^๕แล้ว^๕ ทั^๕ย^๕ข^๕ย^๕ว^๕โร^๕ค^๕น^๕มา^๕ท^๕ง^๕แต่^๕เส^๕าะ^๕แ^๕ส^๕ะ^๕มา^๕ด^๕ัง^๕ห^๕า^๕ย^๕ ทั^๕ง^๕แต่^๕
 ข^๕ม^๕ะ^๕เส^๕ง^๕มา^๕ ร^๕ัก^๕ษ^๕า^๕ก^๕ั^๕หล^๕าย^๕ห^๕ม^๕อ^๕หล^๕าย^๕ยา^๕แล้ว^๕ไม่^๕ห^๕าย^๕ จ^๕ึง^๕เห^๕็น^๕ว^๕่า^๕ด^๕ัง^๕คว^๕ร^๕
 ท^๕า^๕ระ^๕ส^๕ัน^๕อ^๕าย^๕ค^๕าย^๕อยู่^๕แล้ว^๕ อ^๕าย^๕น^๕ี้^๕ข^๕้^๕เท^๕่า^๕ก^๕ั^๕ย^๕กร^๕ม^๕ห^๕ม^๕น^๕มา^๕ค^๕าย^๕พิ^๕ท^๕ก^๕ษ^๕ย์^๕ค^๕า^๕น^๕ั^๕
 เหม^๕อ^๕น^๕ก^๕ัน^๕ก^๕ั^๕ข^๕าย^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕เ^๕ค^๕ซ^๕ึง^๕เ^๕น^๕พ^๕ั^๕ช^๕าย^๕ ว^๕่า^๕ค^๕อ^๕ย^๕ล^๕เ^๕อ^๕ย^๕ค^๕ไ^๕ย^๕กร^๕ม^๕ห^๕ม^๕น^๕
 มา^๕ค^๕าย^๕พิ^๕ท^๕ก^๕ษ^๕ย์^๕มี^๕อ^๕าย^๕น^๕ี้^๕ข^๕้น^๕ก^๕ั^๕แต่^๕ว^๕ัน^๕เก^๕ิ^๕ก^๕จ^๕ว^๕ัน^๕ต^๕าย^๕ไ^๕ด้^๕ ๒๖๓๘ วัน ข^๕าย^๕
 ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕เ^๕ค^๕น^๕ี้^๕ข^๕้น^๕อ^๕าย^๕ค^๕ั^๕ง^๕แต่^๕ว^๕ัน^๕เก^๕ิ^๕ก^๕จ^๕ว^๕ัน^๕ต^๕าย^๕ไ^๕ด้^๕ ๘๘๐๓ วัน แม่^๕เพ^๕ย^๕น^๕ี้^๕ข^๕้น^๕
 ค^๕ั^๕ง^๕แต่^๕ว^๕ัน^๕เก^๕ิ^๕ก^๕จ^๕ว^๕ัน^๕ต^๕าย^๕ไ^๕ด้^๕ ๘๘๒๓ วัน ม^๕าก^๕ก^๕ว^๕่า^๕กร^๕ม^๕ห^๕ม^๕น^๕มา^๕ค^๕าย^๕พิ^๕ท^๕ก^๕ษ^๕ย์^๕
 ๒๘๔ วัน ม^๕าก^๕ก^๕ว^๕่า^๕ข^๕าย^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕เ^๕ค^๕ ๒๐ วัน ค^๕พ^๕ข^๕าย^๕ม^๕ง^๕ค^๕ล^๕เ^๕ค^๕น^๕ั^๕
 ไ^๕ด้^๕ร^๕ับ^๕ป^๕ระ^๕ท^๕าน^๕ซ^๕ัก^๕ไป^๕เส^๕า^๕เส^๕ี^๕ที่^๕เม^๕ร^๕ว^๕ั^๕ค^๕ย^๕ว^๕ร^๕น^๕เ^๕ว^๕ค^๕ ใน^๕ว^๕ัน^๕อา^๕ท^๕ิ^๕ค^๕ย์^๕แ^๕ร^๕ม^๕ส^๕า^๕ม^๕ค^๕่า^๕
 เ^๕ก^๕เ^๕น^๕ส^๕ิบ^๕แล้ว^๕ เจ^๕้า^๕พ^๕า^๕อิ^๕ศ^๕ร^๕า^๕พ^๕ง^๕ศ^๕ เมื่อ^๕ณ^๕ว^๕ัน^๕จ^๕ัน^๕ท^๕ร์^๕แ^๕ร^๕ม^๕ส^๕อง^๕ค^๕่า^๕เ^๕ก^๕เ^๕น^๕ส^๕ิบ^๕เ^๕็^๕ค^๕
 ไ^๕ด้^๕ไป^๕ต^๕าม^๕ก^๕ระ^๕ห^๕ม^๕อ^๕ม^๕ล^๕ัน^๕ท^๕อ^๕ค^๕ระ^๕จ^๕ัน^๕ว^๕ั^๕ค^๕ย^๕ว^๕ร^๕น^๕เ^๕ว^๕ค^๕ ที่^๕แ^๕ก^๕ม^๕เ^๕อ^๕ข^๕าง^๕ข^๕ว^๕
 เ^๕น^๕เ^๕ม^๕ล^๕ี^๕ค^๕ข^๕ัน^๕มา^๕แต่^๕เม^๕ื่อ^๕ไร^๕ไม่^๕ท^๕ร^๕าย^๕ เ^๕อ^๕ส^๕ำ^๕ค^๕ัญ^๕ว^๕่า^๕เ^๕น^๕ส^๕ิว^๕ เ^๕อ^๕ข^๕ั^๕ย^๕ค^๕ัง^๕อ^๕า^๕กร^๕
 ค^๕ัง^๕ข^๕ั^๕ย^๕ส^๕ิว^๕ ก็^๕ให้^๕ข^๕้ว^๕ต^๕อ^๕ัก^๕เ^๕ข^๕ย^๕ข^๕ว^๕ม^๕ค^๕ั^๕ง^๕แต่^๕ห^๕น^๕้า^๕ค^๕ล^๕อ^๕ค^๕ง^๕มา^๕ด^๕ัง^๕ห^๕น^๕้า^๕จ^๕ึง^๕ท^๕้อง^๕
 ก^๕ร^๕ม^๕น^๕ร^๕าน^๕ช^๕ิต^๕เส^๕ต^๕จ^๕ไป^๕ป^๕ระ^๕ท^๕าน^๕ข^๕าร^๕ัก^๕ษ^๕า คร^๕ัน^๕อ^๕า^๕กร^๕ไม่^๕ด^๕อย^๕ ใ^๕ข^๕้ำ^๕ห^๕ม^๕
 ข^๕้าง^๕ พ^๕ระ^๕ส^๕ง^๕ข^๕้น^๕ข^๕้าง^๕ ก^๕ิน^๕แ^๕ล^๕ท^๕า^๕แ^๕ก^๕ั^๕ไ^๕ข^๕ไป^๕หล^๕าย^๕ห^๕ม^๕อ^๕ ที่^๕ข^๕ว^๕ม^๕น^๕ั้น^๕ค^๕่อ^๕ย^๕ข^๕่ม^๕ล^๕ง^๕
 คร^๕ัน^๕ณ^๕ว^๕ัน^๕อา^๕ท^๕ิ^๕ค^๕ย์^๕แ^๕ร^๕ม^๕แ^๕ย^๕ค^๕่า^๕เ^๕ก^๕เ^๕น^๕ส^๕ิบ^๕เ^๕็^๕ค^๕เว^๕ล^๕า^๕ก^๕ล^๕าง^๕ค^๕ัน^๕ พ^๕ิ^๕ศ^๕ม^๕ั^๕ว^๕ร^๕ณ^๕โร^๕ค^๕
 น^๕ั้น^๕ก^๕ล^๕ย^๕เ^๕้า^๕ท^๕ำ^๕ข^๕้าง^๕ใน^๕ ใ^๕ห^๕้^๕ก^๕เ^๕็^๕ย^๕ค^๕ข^๕อ^๕า^๕ระ^๕บ^๕ั^๕ส^๕ำ^๕ว^๕ะ^๕ มา^๕จ^๕น^๕ว^๕ัน^๕อ^๕ัง^๕ค^๕า^๕
 แ^๕ร^๕ม^๕ส^๕ิบ^๕ค^๕่า^๕เ^๕ก^๕เ^๕น^๕ส^๕ิบ^๕เ^๕็^๕ค^๕เว^๕ล^๕า^๕ส^๕ั^๕โม^๕ง^๕เ^๕้า^๕ก^๕ั^๕ส^๕ัน^๕ข^๕ั^๕ว^๕ิ^๕ท^๕ร^๕ ก^๕ระ^๕ห^๕ม^๕อ^๕ม^๕ล^๕ัน^๕ไ^๕ด้^๕ข^๕ัน^๕ไป^๕
 อ^๕าย^๕น^๕้ำ^๕ค^๕พ^๕ แล้ว^๕ไ^๕ด้^๕ร^๕ับ^๕ป^๕ระ^๕ท^๕าน^๕จ^๕ั^๕ว^๕ั^๕ค^๕พ^๕ใน^๕โก^๕ย^๕จ^๕ั^๕ง^๕ว^๕ั^๕ที่^๕ข^๕าน^๕ของ^๕เ^๕อ

พระองค์เจ้าฉวีฉวี เจ้าหน้าของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์นั้น ประชวรมาสาม
 สัปดาห์แล้ว หมอว่าเป็นพระโรควิเศษคอง จนถึงขมทั้งพระองค์
 ครั้นวันเสาร์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนสิบสอง เวลาทุ่มหนึ่งก็หกลบาทก้น
 พระชนม์ เมื่อเวลาสิ้นพระชนม์นั้นกระหม่อมฉันไม่อยู่ ไปทอด
 กระจุกที่เมืองเพ็ชรบุรี โด่ส่งกรมจักษ์ไว้ ให้ไปสร้งน้ำแทน แล้ว
 จักไว้พระศพอยู่แห่งเดียวกับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ แต่ต้องไว้พระศพใน
 พระโกศมณฑล เพราะลองโกศไม้ไม่มีแล้ว ไปอยู่ที่กรมหลวง
 มหิศวรินทร์ ๑ อยู่ที่แม่เพย ๑ อยู่ที่เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ๑ อยู่ที่ศพองค์
 สมเด็จพระวิริยภักดีมหาอิศราธิบดีเมืองเขมร ๑ จักส่งออกมาที่ท่าน
 ผู้หญิงอื่น ๑ ผู้มีชันคาตก็ตายมากนัก ผ่อนปรนไม่ทันเป็นความสนใจ
 วันอังคารขึ้นสามค่ำเดือนสิบสอง นางแพมวราภัยยังเยาว์ดกย
 แลภักทวิมลพรรณ แลเกษมสันต์โสภาคย์ แลมนุชย์นาคมานพนั้น
 คลอดบุตรเป็นหญิงออกแล้วครรภ์ไม่ออก ตั้งแต่เวลาห้าทุ่มหกบาท
 ไป หมอแก้ไขหลายหมอล้วนก็ไม่ออก ครั้นเวลาเจ็ดทุ่มก็ตั้งหอย
 ตาทัง ครั้นเวลาสามยามหมอมรภักดีอเมริกันเข้าซักครรภ์ออกได้
 แต่เมื่อนอนอาการหนักชีพจรอ่อนแล้วแก้ไขไม่พิน ครั้นเวลาสามยาม
 สบายทั้งซาคโลหาย ใต้ให้เอาศพไปฝังไว้วัดสมอราย (คือวัดราชาธิวาส
 สามเสน) แต่ยครั้นนี้ยังก็อยู่

วังหน้าเคี้ยววันท่านประชวรมาแต่เดือนเก้าข้างขึ้น ตั้งแต่วันศุกร์
 ขึ้นสามค่ำเดือนเก้ามาไม่ได้เสกจออกเลย ไม่ได้เสกจไปไหนเลย

ท่านบอกอาการว่าประชวรพระโรคลม ให้วังเวียนแลลมจับเือง ๆ
 แต่คนทั้งปวงเชื่อว่าท่านประชวรอย่างอื่น ถึงว่าประชวรช้านานถึงนี้ ก็
 ไม่มีใครไปเส้เข้าเยี่ยมประชวรเลย เพราะรู้ว่าถึงไปก็ไม่ได้เส้เข้า การงาน
 อันใดในวังนั้นจะเพททลก็ไม่ได้ห่มก ท่านเส้กอยู่แต่บนเตียงไม่ได้ลง
 มาข้างล่างเลยสามเดือนเศษมาแล้ว กระทบมฉินจะขอไปเยี่ยม ก็ให้
 มาห้ามเส้ว่าอย่าให้ไป กลัวคนจะลือว่าประชวรมาก ครั้นมาเมื่อวัน
 เจ้าฟ้าอิศราพงศ์สิ้นชีวิตทรง กระทบมฉินเห็นว่าการอาษา น้ำศพ แลจัก
 การไว้ศพเป็นหน้าที่ของท่าน แต่เห็นว่าท่านจะไม่เส้กไปก็ได้ กระทบม
 ฉินจึงไปแทน วันนั้นกระทบมฉินไปทอกระฐินก่อน แล้วจึงมา
 แวะจอกเรือเข้าที่พระตำหนักน้ำในพระบรมราชวัง ท่านทราบายเข้าจึงให้
 หนูต๋ยลงมารับกระทบมฉิน แล้วว่าให้เชิญกระทบมฉินเข้าไปเยี่ยม
 ท่านก่อน ท่านดำฤกถถึงนี้ ก็กระทบมฉินก็เข้าไปเยี่ยม เห็นอาการ
 ท่านก็คล้ายกับปรกติ แขงแรงก็อยู่ไม่โซมซบผวมคอก เห็นเป็นผิด
 ปรกติที่ฉนั้นชืดมากอยู่เท่านั้น แต่ท่านบอกอาการว่าเป็นลมจับเือง ๆ
 จะไปข้างไหนก็ระไปไค แต่กลัวจะไปลมจับล้มลง กลัวคนจะตน
 เอิกเวิกไป วันนั้นหม่อมฉินเห็นแต่ท่านนึกพิมเสนหลายครั้ง พิมเสน
 ขวตโตทงอยู่ทันที่เคี้ยว ขยี้ใส่ลงในน้ำ ผ้าขาวซบเช้กที่สูงก็เือง ๆ
 วันนั้นท่านว่าขอให้หม่อมยาข้างวังหลวงขึ้นไปชมนมปู่ฤกษา ใครจะคิด
 อ่านถวายยาได้บ้าง เจ้ากรมปลัดกรมหม่อมวังหลวงขึ้นไปชมนมปู่ฤกษา
 คิดอ่านจะถวายยากนละขนานสองขนาน คิดไปต่าง ๆ ยาพิคณิน

หมอวังน่าว่า ยายอย่างนั้นเคยถวายเสียแล้วหมด ไม่ชอบพระโรค หมอ
ก็ค้องเลิกกลับมา ในเดือนสิบสองข้างขึ้นนี้ ท่านให้มายกอาการว่า
พระอาการนั้นมากไป เสวยไม่ได้ขี้รทมไม่หลับ หมอไทยแก้มา
นานแล้ว อาการไม่คลาย จะขอให้หมออื่นถวายยาเป็นพระโอสถต่อไป
กระหม่อมฉันคิดว่าถ้าพระโรคท่านไม่เป็นเช่นอาการท่านยก เป็นเช่น
เขาลือจริง หมออื่นถวายเห็นจะชอบพระโรค.

อนึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ก็ป่วยโรคคล้ายกับเจ้าพระยานคร
ลมจับล้มลงแล้วก็เสียจำหระชาย ตั้งแต่วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนเก้ามา
เธอใช้ยาของเธอรักษาตัวเธอเองบ้าง หมอกัมเบล (เป็นชาติสกอต)
ให้ยาบ้าง แต่ที่นั่นอาการก็ว่าค่อยคลายแล้ว แต่กระหม่อมฉันเห็น
ว่าไม่ดีกว่าเจ้าพระยานครมากนัก คิดว่าเจ้าพระยานคร แต่ที่ใส่ทรไม่ตั้ง
โรคอย่างนี้รักษาหายยากอยู่.

พระองค์เจ้าดวงจันทร์ ตั้งแต่เดือนเก้ามาจนเดือนสิบ ประชวรมาก
เป็นพระโรคบิกตกพระโลหิตพระเสมหะ กระหม่อมฉันให้ท้าวสมศักดิ์
ขึ้นไปเยี่ยม เพราะที่บนอาการไม่ได้ที่ลท่าน บอกลงมาว่าครั้งนี้ท่าน
จะยังไม่สิ้นพระชนม์ ท่านคงจะหาย ครั้นเมื่อวันพุธแรมสี่ค่ำเดือนสิบเอ็ด
ท่านเสด็จลงมาหากระหม่อมฉัน ตรัสบอกว่าท่านหายประชวรแล้ว เมื่อ
วันอาทิตย์เช้าฟ้าอิศราพงศ์ ท่านก็เสด็จไปได้ แต่พระองค์เจ้าคารา (๑)

(๑) พระองค์เจ้าคาราวดี เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แลได้เป็นพระชายาของกรมพระราช
วังบวรมหาศักดิพลเสพ มีเจ้าฟ้าอิศราพงศ์เป็นพระโอรสด้วยกันองค์ ๑ ๗

นั้นกระหม่อมฉันวิตกอยู่ ค่ายท่านก็ซุกโซมซุ่มซ่อนมานานแล้ว ครึ่งนี้
ท่านพบใครท่านก็ทรงกรรแสงรำไป ประชวรลมวันละสองครั้งสามครั้ง
อุสาหะพาหลานเสด็จลงมาหากกระหม่อมฉันวันหนึ่ง การต่อไปจะเช่น
อย่างไรก็ไม่ทราบเลย.

ชายศรีสัตตธิงไชย หลิงอรไทยเทพกัญญาแลญาติพี่น้องอื่น ๆ
พวกเมืองนครสิริธรรมราชก็อยู่เป็นสุขอยู่โดยมาก ไม่ช่วยใช้อัน
ไคนัก แต่บัวมาราศศรีสัตตธิงไชย หลิงอรไทยเทพกัญญา บัวยเป็น
วรรณโรคเนื่อง ๆ หายไปคราวหนึ่ง แล้วก็กลับเป็นอีก แต่ขึ้นไม่
ที่สลักสำคัญออก เหนจะเป็นโทษโลหิตแลน้ำเหลืองเสีย จะต้องร่าย
ใหญ่ ๆ เสียสักคราว เหนจะปรกติกี้ไปตอก ไม่สู้ไรนัก หนู บุตร
เจ้าพระยามหาสิริธรรมนั้น เป็นเหตุอย่างไรไม่ทราบ สิ่งของในเข่าเรือน
จำนำเขาเสียหมด ของไปตกอยู่ที่ผู้รับจำนำราคาถึง ๓๕ ชั่ง แต่บึก
ความอยู่ เมื่อไรญาติพี่น้องจะเข้ามาถือน้ำหรือรับเบิยหวัท จะไปพัก
ที่เรือนแล้ว ก็ไปเยี่ยมเอามาเรียงรายไว้ ครั้นพวกนั้นไปแล้วก็ให้ข่าว
ขึ้นไปคืนผู้รับจำนำ ภายหลังท่านผู้หลิงเปยม (๑) สืบทราบเข้าว่าเป็น
คั้งนั้น ก็เข้ามาชำระกัน คั้นเหตุที่จะไต่ทราบนั้นเพราะเกิดความเขา
คั้งหนึ่งสือกกล่าวโทษ หม่อมเจ้าบรรจงว่าซุกซ่อนเป็นฉลิมมาก แลหนู

(๑) เป็นภรรยาพระยาสุรเสนา (สวัสดิ์ ชูโต) เป็นธิดาสมเด็จ
เจ้าพระยาองค์ใหญ่

ไปสมคบกับหม่อมเจ้าบรรจง คำนึงถึงกันว่าเป็นญาติข้างคุณทาน^(๑)
 แดกรมหมื่นสุนทรวิชัย หม่อมเจ้าบรรจงเที่ยวหลอกลวงข้างโน้นข้างนี้
 เอาเงินแลสิ่งของเขาไป คิคเป็นเงินถึง ๔๘ ชั่ง ต้องจำไว้เร่งเงินให้เขา
 ก็ไม่ได้ กระหม่อมฉันจึงไต่หักเอาเขี้ยวหวัก หม่อมเจ้าในกรมหมื่น
 สุนทรวิชัยไว้ทั้งกรมใช้ฉฉเลย แล้วตัวหม่อมเจ้าบรรจงก็ไล่ไปเสีย
 จากวังแล้ว แต่หนั้นเขาทำวุ่นในตัวของเขาเอง หมกไปในทรัพย์
 เขาเอง ไม่ได้เป็นดีใคร กระหม่อมฉันก็นั่งอยู่.

ในชั้นภายหลังแต่หญิงสุชมาลมารศรี บุตรลำดับ^(๒) เกิดแล้ว
 มา กระหม่อมฉันมีบุตรอีกสามคน คือ บุตรหญิงชื่อ นาวรีตนา ออกเมื่อ
 วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนหก มารดาชื่อดวงคำเป็นลาว ๑ คือ บุตร
 ชื่อไชยานุชิตเป็นบุตรที่ ๗ ของเที่ยง ออกเมื่อวันอังคารแรมหกค่ำ
 เดือนเก้า ๑ คือ หญิงเล็กน้องขงเขาวลัษณ์ ออกเมื่อวันอังคารขึ้น
 สามค่ำเดือนสิบสอง จะได้ชื่อว่าบรรจบเขยงมา ๑ บุตรกระหม่อม
 ฉันมีอยู่ชั้ชี่ ชาย ๒๔ หญิง ๒๓ รวมเป็น ๔๗ คน อยู่ก็อยู่หมกไม่
 บวบไซ.

(๑) คุณทาน เจ้าจอมมารดาของกรมหมื่นสุนทรวิชัยในรัชการ
 ที่ ๓ เป็นธิดาเจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค)

(๒) คือสมเด็จพระปิตุลาเจ้าสุชมาลมารศรี พระวรวงษาเทวี
 ในรัชการที่ ๕

(๓) คือเจ้าคุณจอมมารดาลำดับ ๑ ฤๅปรากกว่าเจ้าคุณตำหนักเดิม

การศพท่านผู้หญิงอินนั้น กระทบมอฉันได้สั่งให้เจ้าพนักงานคุม
 โขจร้ออกมา กบี่ได้ให้เงินสิบชั่ง ไตรสังเคศเจ๊กสำหรับ มอขให้มา
 แก่พระเสนาหามนตรควยแล้ว.

จดหมายมาฉวันพอ แรมสามค่ำ เดือนสิบสอง ปีระกาตรีศก
 ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๘๔๓ ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

นัยที่ผู้ช่วยอย่างนี้ในญาติของข้า ก็เหมือนกันกับโรคช้านัยใหญ่^(๑)
 แลโรคเจ้าพระยานคร แลโรคพระองค์เจ้าสว่าง ๆ นั้นก็เป็นลงเมื่อวัน
 พฤษศยมาสสืบเสาะเคื้อนสามขทแล้วมา แก่ไขก็ไม่พ้น อยู่นี้
 เจ็บแยะวันก็ตาย ความไข้มีแรงอยู่ในคตหมายถวายพระองค์เจ้า
 ขัทมราชมาลย์ ๑ แล้ว ก็พระอาการคร่งนั้นก็เห็นว่าคล้ายกัน พระชนม์
 ท่านนั้นก็มาถึง ๗๕ แล้ว แก่กว่าช้านัยใหญ่เมื่อลงแก่กรรมถึง ๒๘ ปี
 แก่กว่าพระองค์เจ้าสว่างคร่งนั้นถึง ๒๘ ปี แก่กว่าเจ้าพระยานครเมื่อแรก
 บ่วยลงถึง ๒๗ ปี พระอาการจะเป็นอย่างไร ให้วิตกนัก เมื่อท่านจะ
 เสกฯเข้ามากองเทพ ๆ นี้ ฉันก็ไม่มื้หมอกก็กลัวว่าขันธ์นี้แพทย
 แลขุนวโขนารณนั้นเลย การอนันจะว่าให้เห็นจริงได้ เหมือนกรมพระ
 พิพิธโภคภูเบนทร์ เป็นพี่ชายของฉันเป็นเจ้าใหญ่นายโต ประชวรลง
 พระอาการเช่นนี้ ฉันไม่ได้ไปนั่งเฝ้าอยู่แทบทุกวัน ให้หมอล่วงทั้งวัง
 หลวงวังนำขมนมกันคึกอานรักษา พระอาการก็ไม่คล้ายไม่หาย จนถึง
 หมออังกฤษในเรือรบ ซึ่งมาอยู่ในเวลานั้น ก็ได้ห้ามถวายยา พระ
 อาการก็ไม่หาย ประชวรได้เก้าวันก็สิ้นพระชนม์ กรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิท ตัวเธอก็เป็นหมอลอย่างเอกอยู่เองในกรุงเทพฯ นี้ แลขบคน
 ก็เป็นเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ในนังยาเธอของฉัน ฉันได้ให้ว่าราชการ

(๑) คือเจ้าจอมมารช้านัยใหญ่ในรัชการที่ ๑ เป็นธิดาเจ้าพระยา
 นครศรีธรรมราชพิณณ์ แลเป็นเจ้าจอมมารดาของกรมพระราชวังบวร
 มหาศักดิพลเสพ.

ป็นกำลังอยู่แทบทุกแห่ง เมื่อเดือนเก้าขยหลังขวยอย่างนลลง คณเอง
กัยเจ้านายค่างกรมแลท่านเสนาบคักก็ไปชมนมพร้อมกัน ช่วยกันหา
หมอมารักษา ถึงอาการค่อขคลายก็ไมหายุไปได คงลงล้าขาก่งอน ๆ
แ่งน ๆ คล้ายกับเจ้าพระยานครนั้แล.

ในกรุงเทพ ฯ นัญชาติพ้องของท่านก็มีอยู่มาก ทั้งพวงราช
ตระกูลฝ่ายฉน แลญาติชาวนครฝ่ายข่า ก็เมื่อท่านเสคจอยใน
กรุงเทพ ฯ นั้แต่ก่อนนานแล้ว ฟังพาอาศรัยใครไค้เท่าไร การท้งข่วง
ก็แ่งในพระทัยของท่าน ในใจของข่า ฝ่ายฉนสงสารท่านว่าท่านพลัด
กับข่าแยกย้ายกันอยู่ ไมไค้พบกันเลยถึง ๔๐ ขปีเศษ จนท่านก็ทรง
พระเรวญมากแล้ว ข่าก็ชรามากแล้ว ฉนจึงไค้เชิญเสคจท่านออกไป
ให้ไค้ประสพบกัยข่า ค้วยเข้าใจว่าถ้าข่าบวยไซ้อไรลง ผู้อื่นที่
จะประวัญก็ให้ข่าไค้ความสขายกว่าท่าน ที่เปนบุตรของข่าผู้เคียนนั้ไมมี
อนงฉนก็สงสารข่าขังนั้ กลลว่าข่าจะคองเสยใจเมื่อปลายมือ จึงไค้
ยอมให้ท่านเสคจอยู่กัยข่า ค้งใจไว้วาท่อเมื่อไค้ข่าไมมีค้วแล้ว ฉนจึง
จะไปรัยท่านเสคจกลับมา ก็ค้งนั้ท่านประชรพรหนักลง ถ้าเสคจ
กลับมายู่กรุงเทพ ฯ นั้ จะเสคจอยู่ข่วงหลวงหรือข่วงน้า ใครจะรักษา
พยายาลท่านสนธิชคชมนั้ไปกว่าข่า ฉนก็ไมทราบเลยวาท่านจะเสยไค้
ไร ใจใคร ก็ถ้าท่านไปรคใครจะให้พยายาล ไปรคหมอไหนที่เคย
ทรงนั้ดีอ ถ้ามีหนังสือเข้ามาให้ฉนพาไปส่ง ฉนก็จะทำตาม แต่ขัง
ว่าจะเสคจเข้ามาให้ ไค้ฉน ฉนก็ไมชคกับสังคอก แต่การนั้จะคองใจ

ต้องความกึกของข้านั้นแล้วฤๅ ทั่วพระองค์ท่านก็เป็นของข้า ๆ ก็
 เป็นของท่าน ฉันทเองก็เจ้านายอนันต์ก็ เป็นแต่ญาติเลวกลุหลานห่าง
 กับท่านแล้ว ข้า ไม่ควรจะมีภัยพิบัติให้ผิดแก่ความกึกความชอบ
 ของข้าไป ฉันทเกรงใจข้านัก ฉันทไม่รู้ที่จะทำอย่างไรเลย ถึงกระนั้น
 ครึ่งหนึ่งก็ไต่จกเรือกลไฟมหาไชยเทพ ให้มีเจ้าพนักงานสนมกรมวัง
 แลข้าราชการฝ่ายใน เตรียมออกมารับเสด็จตามธรรมเนียมตาม
 รัชสิ่ง แต่ยังมีวิถกนักทางที่จะเสด็จมาแต่เมืองนครจนถึงท่าคักก็ประมาณ
 ๓๐๐ เส้น แล้วลงเรือเล็กมาตามลำคลอง จนถึงที่เรือไฟจอดประมาณ
 ๔๐๐ เส้น เรือไฟจะแล่นมาแต่ปากพญาจนถึงปากน้ำเจ้าพญาโดยเร็ว
 ที่เคยวิ่งสืบคนส่วน เพราะต้องหยุดกลางทางรับลำเลียงพัน ในฤดูนี้
 เป็นลมลำภาแลลมพายก็กระเซา แลสลากันก็กล้า เมื่อเสด็จมา
 กลางทางชนบกลงน้ำร้อนรวิร้อนเร่ ถ้าพระอาการแปรผันเป็นอย่าง
 ไรไป จะกลับก็ใช้จะไปก็ผิด ยากที่เดี๋ยว ฉันทวิตกนักในครั้งนั้น จะจัก
 หมอออกไปรับเสด็จที่คักไปว่าขจรรัตนแพทย์ หมอนวโยนารถก็ไม่
 เจ้าพระยานครเข่าก็ประคองประคองโตมาโดยหลายปี จะเสด็จมาครั้งนั้น
 จะให้หมอสองนายนั้นเข้ามาส่งเสด็จฤๅ ที่เจ้าพระยานครก็ไม่ให้มีหมอ
 จะอยู่ระวัง ไรคอย่างนี้เมื่อจะหนักมากก็หนักไม่ทันรู้ตัว แลไม่เห็น
 มีผู้ใดชณะคะคานมาเลย ข้าจึงได้ไปรคปลุกษาหาฤๅกนักกับหม่อม
 น้อยใหญ่หม่อมน้อยเล็ก พระยาเทพอรชุน พระเสนหามนตรี พระ
 ยกกระบัตร กรมการด้วยเถิด แลจึงปลุกษาว่ากล่าวกับพระองค์

ท่านดู ถ้าตกลงกันว่าควรระเสดง ก็จงคิดอ่านเชิญเสดงมาให้ดี
 ถ้าเห็นว่าไม่ควรระเสดง ก็จงช่วยกราบทูลผ่อนผัน อย่าให้ท่านช้กเคือง
 ฅินว่าช้ทวัชสัง ช้กก็ห่ม่มน้อยใหญ่ห่ม่มน้อยเล็กก็จิงเอนคูนให้
 มากเด็ก.

จดหมายมาฉวันศักร^๕ ขนสืขลั^๕ก่า เกอนทก บอจทวาศก^๕
 ศักรวาช ๑๒๒๔ เป็นฉวันที่ ๔๐๐๖ ในรัชการช้ทยุ^๕ษณ.

ฉบับที่ ๑๑

จกหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาวาสเจ้าของ
 กรมหม่อมฉันทิมา ภัยหนึ่งสิ่งของเสด็จ ไปรคให้ขึ้น
 หม่นชาวอภิมยถอมานัน ใ้มาถึงมือกรมหม่อมฉันทิมา เมื่อวันอาทิตย์
 ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนแปดจตุราศ ความได้อ่านทราบแล้ว กรมหม่อม
 ฉันทิกก็ด้วยเกล้า ๆ ว่าเสด็จประพวคราวครั้งนี้ ประพวคราวพระโรคใหญ่พระ
 โรคมาก พระชนม์พรรษาที่มากแล้วจะเสด็จไป ๆ มา ๆ ในกลางทะเล
 กรมหม่อมฉันทิกวิตกมากนัก ซึ่งว่าจะเชิญข้าน้อยเข้ามาด้วยนั้น ข้าน้อย
 ก็ออกมาจากกรุงอยู่เมืองนครคีรีธรรมราชแต่อายุ ๕๓-๕๔ ปี ก็ยัง
 บ่นว่ากลัวทะเลนัก แต่ข้าน้อยอยู่เมืองนครคีรีธรรมราชไม่ได้เข้ามาเลย
 ถึง ๔๕ ปีมาแล้ว อายุข้าน้อยก็ถึง ๘๘ นับว่า ๘๘ ปีมาแล้ว ถ้ามีสติ
 อยู่ไม่หลงใหล ก็เห็นจะไม่ยอมมา ก็ถ้าหลงใหลพินเพื่อน จะพา
 มาร้อนริบร้อนเร่ ก็เป็นทวีตกนัก พระองค์ของเสด็จนั้นเพราะเป็น
 เจ้าเป็นนาย อย่างไร ๆ เมื่อสิ้นความวิตกความประสงค์แล้ว ก็ควร
 จะต้องเสด็จกลับคืนมายังกรุงเทพมหานครจงได้ ก็ถ้าเสด็จกลับมา
 แล้วให้การเป็นเสด็จแต่ครั้งหนึ่งคราวเดียวได้ก็เป็นที่ ก็ถ้ากลับมีพระ
 ประสงค์จะให้ไปส่งเสด็จอีก แล้วรัชเสด็จอีกเป็นหลายครั้งหลายคราว
 กรมหม่อมฉันทิกวิตกนัก เพราะข้าน้อยก็ชราภาพแล้ว เสด็จก็เจริญพระชน
 มายุมาก แล้วก็ประพวคราวอยู่ด้วย ก็ถ้าเสด็จจะทรงรุดถึงกรมหม่อม

ฉัน ๆ นี้กว่าในกลางเดือนเก้าฤาแรมอ่อน ๆ ทั่วกระหม่อมฉันจะลงไป
 ใฝ่เสกเอง แต่จะขอใฝ่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช จะ
 ให้มีผู้ไปรับเสกลงมาพบกระหม่อมฉัน เพราะจะขึ้นไปใฝ่ให้ถึง
 เมืองนครศรีธรรมราชอย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่ที่มีความลำบากแก่เจ้า
 พระยานครแลกรมการ ไพร่ ข้าราชการทั้งปวงนั้นไป กระหม่อมฉัน
 จะหยกเรืออยู่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช แล้วจะให้ชาย
 ศรีสีทือชิงไชย หลิงอรไทยเทพกัญญา บุตรกับมารดาไปใฝ่ถึงที่
 ประทับ แลเยี่ยมเยียนบ้านนี้ แลญาติพี่น้องแล้วกลับลงมาเรือ ถ้า
 จะเสกมาให้กระหม่อมฉันใฝ่ได้ ก็จะใช้เสกลงมาด้วย เมื่อเสกมาพบ
 กับกระหม่อมฉันแล้ว กระหม่อมฉันจะไต่กราบทูลปลุกเสกหาหรือการ
 ให้ถ้วนถี่ ก็ถ้ามีพระประสงค์จะเสกกลับมากรุงเทพฯ ให้ได้ ก็
 จะไต่เสกกลับมาพร้อมกับกระหม่อมฉันที่เคี้ยว เปนพระเกียรติยศ
 สมควร เหมือนเมื่อเวลาแรกเสกออกไปเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ถ้า
 จะยังไม่เสกกลับมา ก็จะได้ให้ไปส่งเสกกลับมาอยู่กับบ้านนี้ ไม่
 ต้องเสกเข้ามาเยี่ยมกระหม่อมฉันให้ลำบากถึงกรุงเทพฯ เลย

พระองค์เจ้าคุณก็ สิ้นพระชนม์แล้วแต่วันศุกร์แรมสิบค่ำเดือนแปด
 บรพาสาศิ พระศพเชิญไปไว้ที่วังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ได้ ยินว่าจะได้
 ถวายพระเพลิงต่อเดือนเก้า การทั้งปวงเป็นการในพระบรมราชวัง อนึ่ง
 หม่อมเจ้าช้อยในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจัญ ซึ่งภายหลังมาได้เลื่อนเป็น
 กรมเทวานุรักษ์ บวชไรศหคมานานแล้ว ในข นตงแต่เดือนหกมา
 บวชหนักง ถึงชีพตักษัยเสียแล้ว เมื่อฉวันพอสแรมหกค่ำเดือนแปด
 อุตราสาธ จะได้ปลงศพในเดือนเก้าฤาเดือนสิบ

จดหมายเหตุเดือนแปด ขุกันเขมรจศก ศักราช ๑๒๒๕

ฉบับที่ ๑๒

จกหมายมายังพระยาวิชิตรโกธ พระเสนหามนตรีให้ทราญด้วย
 บัดนี้ข้าพเจ้ามีเรือกลไฟขึ้นใหม่อีกลำหนึ่ง ให้ชื่อว่า บรมราชวรฤทธิ
 มีกำลังร้อยแรงม้า เดินสิบสองหนอก ข้าพเจ้าจะใคร่ลองเรือไปเล่น
 เล่นในทะเลตามลมอากาศพอสบาย ไม่อยากจะขึ้นบ้านขึ้นเมืองใด
 ไม่อยากไต่ของถวายแลอะไร ๆ ของผู้ใดคอก เพราะท่านทั้งช่วง
 ไต่เสียของถวายมามากแล้ว อนึ่งเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
 เดือนแปดชวศกสาธ ข้าพเจ้าได้รับหนังสือของพระองค์เจ้าขัติยวงษา
 มีมาถึงข้าพเจ้าฉบับ ๑ ความว่าท่านมีพระประสงค์จะเสด็จมากรุงเทพฯ
 จะใคร่พบข้าพเจ้า ขอให้จัดเรือกลไฟไปรับ ข้าพเจ้าเห็นพระองค์เจ้า
 ขัติยวงษาก็เจริญพระชนมายุมาก แล้วก็ประจวบอยู่ด้วย จะเสด็จมา
 ในทะเลลำยานัก ข้าพเจ้าวิตกอยู่ เมื่อท่านทรงรงฤกษ์จะใคร่พบ
 ข้าพเจ้าแล้ว ในกลางเดือนเก้าฤกษ์แรมอ่อน ๆ ข้าพเจ้าจะไปทอดเรืออยู่
 เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช จะใช้ชายครัวสี่หรือห้าชาย หอึง
 อรไทยเทพกัญญา ขตรกับมารดาแลญาติขึ้นไปเฝ้าแต่เวลาเช้าถึงพระ
 องค์ท่าน แลเยี่ยมเยียนบ้านุ้ยแลญาติอื่น ๆ แล้วไปนมัสการพระ
 มหาธาตุ เวลาบ่ายแล้วจะไต่กลีมาลงเรือฉนวนั้น ให้พระยาวิชิ
 ตรโกธ พระเสนหามนตรี จัดเรือ จัดข้างวอข้างกบมารับในเวลาเช้า
 ถ้าพระองค์เจ้าขัติยวงษาจะใคร่เสด็จลงมาพบข้าพเจ้าที่เรือ ก็ให้พระยา
 วิชิตรโกธ พระเสนหามนตรี ช่วยกันประคองประคองรับเสด็จส่งเสด็จ

ให้ท่านเสด็จมาโดยสบายตามพระประสงค์เถิด   จงอย่าได้ปลุกพลับ
 พลาผาเลื่อนและกิจการอื่น ๆ นอกจากการทวนเลข   ข้าพเจ้าไม่ขึ้น
 บ้านขึ้นเมืองแล้ว   เพราะจะขึ้นไปถึงที่ประทับเมืองนครคีรีธรรมราช
 อย่างครึ่งก่อน ก็จะเป็นที่ที่มีความลำบากแก่เจ้าพระยานคร แลกรมการ
 แลไพร่ใช้ราชการนั้นไป.

ฉบับที่ ๑๓

จดหมายมายังหม่อมมณีใหญ่^(๑) หม่อมมณีเล็ก^(๒) ให้ทราบ
 ด้วยเรือบรมราชวรฤทธิ ซึ่งข้าพเจ้ามา แลเรือมหาไชยเทพ ซึ่งพระ
 องค์เจ้าทมิฬราชเสด็จมา แลเรืออนชงไชจักรออกจากที่ทอดสมอหน้า
 เมืองนครศรีธรรมราชในวันอาทิตย์แรมแปดค่ำเดือนเก้า มาในกลางคืน
 มืดนัก ไม่เห็นเขาเห็นฝั่ง กลัวคิดลารุ่งรังที่ช่องสมุย ต่ลงรอๆ มา
 จนรุ่งถึงแหลมคอกวาง เรือข้าพเจ้าใช้จักรออกไปใกล้เกาะสมุย แต่
 ไปได้ก็อยู่แต่ห่างๆ เพราะผู้นำทางไม่มี เวลานั้นลมก็พัด คลื่นก็กล้า
 ฝนก็ตกลงมามาก ข้าพเจ้าก็ใช้จักรข้ามไปออกช่องอ่างทองที่เคียว
 เมื่อออกช่องอ่างทองมาแล้วนั้น ยังแลเห็นเรือมหาไชยเทพ แลเรือ
 ราษฎรราชไพร่ ใช้จักรออกช่องอ่างทองตามมาข้างหลัง แต่ในวัน
 จันทร์แรมเก้าค่ำเดือนเก้า นั้น เรือข้าพเจ้าก็หาได้แวะเข้าที่ชุมนุมพรไม่
 ใช้จักรมาทางลัดนอกเกาะง่ามไม่ได้หยुकเลย จนมาถึงนำด่านเมือง
 สมุทรปราการ วันอังคารแรมสิบค่ำเดือนเก้า เวลาเที่ยงหยุดอยู่หน่อย
 หนึ่ง แล้วก็ใช้จักรขามาถึงกรุงเทพมหานครนี้ เวลาบ่าย ๒ โมง แต่

(๑) หม่อมมณีใหญ่ เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์
 ในรัชการที่ ๓

(๒) หม่อมมณีเล็ก ก็เป็นเจ้าจอมในรัชการที่ ๓ เป็นธิดา
 เจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกัณฑ์ท่านผู้หญิงอินด้วยกันทั้ง ๒ คน ๆ

เรือมหาไชยเทพนั้น ไต่ขึ้นในวันจันทร์แรมเก้าค่ำเดือนเก้า เวลาเย็น
 แวะเข้าเมืองชมพร เรือเกยคนก็คอยออกไม่ได้ จนต้องถ่ายคนถ่าย
 ของออกหมด เรือจึงลอยลำขึ้นได้ ต้องรออีกเรืออยู่จนวันอังคารแรมสิบค่ำ
 เดือนเก้าอีกวันหนึ่ง ต่อวันพอแรมสิบเอ็ดค่ำเดือนเก้า จึงได้ใช้จักร
 มาได้ มาถึงกรุงเทพฯ วันพฤหัสบดีแรมสิบสองค่ำเดือนเก้าเวลาพลบค่ำ
 ได้รีบเสด็จพระองค์เจ้าขัติยภมราชนิมาในวงษ์ในวันนั้น ได้จัดตั้งใหม่ซึ่ง
 ทำลงในเรือนช้านัยใหญ่ เรียกว่าเรือนแม่แซอยู่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ถวายให้เสด็จประทับอยู่ ด้วยท่านไม่ชอบ
 พระทัยที่จะเสด็จไปอยู่ที่กำหนักของท่านในพระบรมราชวังแล้ว ตั้งแต่
 เสด็จมาในเรือก็ชกชนกแล้วก็ได้ พระอาการก็เป็นปรกติอยู่เหมือน
 อย่างเดิม ไม่ประชวรมากไป ไม่คลายขึ้น แต่เมื่อพวกข้าในกรมยัง
 มาไม่ถึง ได้คิดกบฏขึ้นจิตรเสนห์แล้วว่า ครอบครวัข้าในกรม
 ที่ปะปนด้วยผู้ชายนั้น จะให้อาศรัยอยู่ที่บ้านเจ้าพระยานครไปก่อน เมื่อ
 พระองค์เจ้าขัติยภมราชนิมาเสด็จมาถึง จมนจิตรเสนห์ก็ได้ไปรีบเสด็จ ความ
 ทั้งปวงนี้กราบเรียนช้านัยให้ทราบด้วย ข้าพเจ้าก็วิตกอยู่กลัวช้านัยจะ
 ไม่สบาย ด้วยพระองค์เจ้าขัติยภมราชนิมาเสด็จเข้ามาเสียบในกรุงเทพฯ คิด
 อานวักกล่าวเล่าโลมไว้ให้ช้านัยให้เสียใจ การที่จริงนั้นช้านัยก็ไม่ได้
 หนักเลยว่าจะกลับเข้ามาหาพระองค์เจ้าขัติยภมราชนิมา ฤๅจะเชิญเสด็จพระองค์
 เจ้าขัติยภมราชนิมาออกไปอยู่ด้วย การที่พระองค์เจ้าขัติยภมราชนิมาเสด็จออก
 ไปนั้น เป็นการข้าพเจ้าคิดเอง ข้าพเจ้านึกกว่าจะใคร่ให้พระองค์เจ้า

ขัทมราชเสด็จแยกบ้านขุนดินอายบ้านย แลวงจะเชิญเสด็จกลับมา
 แต่เหตุที่ไม่ได้คิดเห็นแต่ก่อนยังเกิดชน คือพระองค์เจ้าขัทมราชไป
 ประชวรลง พระอาการก็มาก แพทย์หมอมทเมืองนครถวายยามากคน
 แล้ว พระอาการก็ไม่คลาย ท่านจึงไม่สบายจะใคร่เสด็จกลับคืนเข้า
 มากองเทพฯ ตามเดิม ท่านมีหนังสือมาแจ้งให้ไปรับเสด็จก็หลายครั้ง
 ข้าพเจ้าก็ยังไม่รับ รุ่ง ๆ ฟังกระแสร์ท่านอยู่ จนครั้งนั้นท่านรับสั่งว่า
 ข้าพเจ้าเชิญเสด็จท่านไปทั้งเสีย ข้าพเจ้าจึงรับเสด็จกลับมาด้วยเป็น
 ความจงใจ สิ่งของใด ๆ ที่บ้านนี้เก็บไปจากกรุงเทพฯ เมื่อครั้งบ้านย
 ออกไปจากกรุงเทพฯ สิ่งของเหล่านั้นคนทั้งปวงก็รู้ว่าเป็นสิ่งของพระ
 องค์เจ้าขัทมราชโดยมาก ก็สิ่งของใดเป็นของบ้านย ถ้าบ้านยล่วงชีพ
 ไปก่อนพระองค์เจ้าขัทมราช ของทั้งปวงนอกจากสิ่งที่ยานยสั่งฤทำ
 พินัยกรรมยกให้ญาติอื่นแล้วนั้น ก็ควรตกเป็นของพระองค์เจ้าขัทมราช
 ทั้งสิ้น ก็เรื่องทรัพย์สินของของบ้านยนั้น พระองค์เจ้าขัทมราชเสด็จออก
 ไปอยู่กับบ้านยที่เมืองนครศรีธรรมราชก็ถึงกลับมาแล้ว การจะอย่างไร
 กันในเข้านเรือนข้าพเจ้าก็ไม่ได้ทราบด้วยเลย ไปถึงท่านว่าจะเสด็จ
 มากี่รับเสด็จท่านมาพอเป็นอันคนการซึ่งยังเดิมเป็นอย่างไร ข้าพเจ้า
 มาก็คิดก่อนให้เขียนอย่างอื่นไปนั้น ให้คนคงเขียนไปตามเดิม ถ้าบ้านย
 จะขัดเคืองข้าพเจ้าอย่างไร ช่วยว่ากล่าวชี้แจงขอโทษข้าพเจ้าให้ด้วย
 จดหมายมาฉวันพฤหัสบดีขึ้นห้าค่ำเดือนสิบ ยี่กุนเขมรศก
 ศักราช ๑๒๒๕ เป็นวันที่ ๔๕๐๘ ในรัชการบัพยุชนันนี้.

1552

14

2.

วังทิมพิไสภณเทพรตนากร
ถนนราชพิศพระนคร

๓๒/๓๑/๗๓